

RAPPORT

De energietransitie in 's-Hertogenbosch

In opdracht van de Rekenkamer 's-Hertogenbosch

Roel Lauwerier, Floor hooge Venterink en Carmen Hendriks

5 september 2023

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
1. Inleiding	4
1.1. Aanleiding en doelstelling	4
1.2. Onderzoeksvragen	4
1.3. Normenkader	5
1.4. Aanpak	6
1.5. Leeswijzer	7
1.6. Begrippenlijst	8
2. Conclusies en aanbevelingen	10
2.1. Conclusies	10
2.1.1. Beantwoording hoofdvraag	10
2.1.2. Beantwoording deelvragen	11
2.2. Aanbevelingen	17
3. Kaderstelling	20
3.1. Kaderstelling	20
3.1.1. Ambities en doelen	20
3.1.2. Acties en maatregelen	21
3.1.3. Afspraken over informatievoorziening	23
3.2. Analyse	23
3.3. Toetsing aan het normenkader	25
4. Uitvoering en doelrealisatie	27
4.1. Uitvoering en doelrealisatie	27
4.1.1. Uitvoering	27
4.1.2. Doelrealisatie	28
4.1.3. Financiële kaders	29
4.1.4. Monitoring	29
4.2. Analyse	30
4.3. Toetsing aan het normenkader	32
5. Rol van de raad	34
5.1. Rol van de raad	34

5.2. Analyse	35
5.2.1. Enquête	36
5.3. Toetsing aan het normenkader	44
Bijlage 1 Overzicht van geïnterviewde personen	45
Bijlage 2 Bronnenlijst	46
Bijlage 3 Reactie college van B&W	47
Bijlage 4 Nawoord Rekenkamer	51

1. Inleiding

1.1. Aanleiding en doelstelling

Iedere gemeente heeft de opdracht een bijdrage te leveren aan de energietransitie en werkt aan gemeentelijke doelen, maar ook samen met andere partijen binnen een energieregio (de Regionale Energiestrategie, RES). De energietransitie omvat de overgang van een systeem waarin de energievoorziening draait op fossiele brandstoffen naar een systeem op basis van duurzame energiebronnen. Ook is er aandacht voor energiebesparing en -opslag. De urgentie van de energietransitie is de afgelopen tijd toegenomen, o.a. door de stijgende energieprijzen.

In dat kader is het waardevol voor gemeenteraden om de stand van zaken ten aanzien van de energietransitie in de gemeente inzichtelijk te maken. Welke kaders, doelen, middelen en tijdlijn zijn afgesproken en hoe staat het met de realisatie daarvan. Bovendien is het interessant voor gemeenteraden om de mogelijkheden tot sturing en controle op het terrein van de energietransitie te kennen en inzicht te krijgen in hoe sturings- en controlemogelijkheden door de eigen raad wel of niet worden ingezet.

De rekenkamer(commissie)s van Breda, 's-Hertogenbosch, Oss en Tilburg hebben besloten om gezamenlijk onderzoek te verrichten naar de energietransitie. Zij hebben TwynstraGudde gevraagd om dit onderzoek namens hen uit te voeren. Met dit onderzoek willen de rekenkamer(commissie)s inzicht krijgen in de stand van zaken van de energietransitie bij andere gemeenten, de aanpak van sturing en controle van andere raden en wat bij de deelnemende gemeenten goed werkt en wat minder of niet. Daarvan kan elke raad leren.

De doelstelling van het onderzoek is hiermee tweeledig.

- 1. De Rekenkamer(commissie)s beogen de gemeenteraden inzicht te geven in de stand van zaken van de energietransitie in hun gemeente. Er wordt gekeken naar de doelen die door de gemeenten zijn vastgesteld in relatie tot de resultaten van de RES. Daarbij worden gehanteerde sturings- en controlemogelijkheden voor de gemeenteraden in beeld gebracht.*
- 2. Op basis van de 'good practices' - de sterke punten van de verschillende aanpakken van de deelnemende gemeenten - worden zo mogelijk aanbevelingen voor versterking van sturing en controle door de raad bij de energietransitie gedaan.*

1.2. Onderzoeksvragen

Vanuit de bovenstaande doelstellingen van het onderzoek is de volgende hoofdvraag geformuleerd:

Wat is de voortgang van de energietransitie in de gemeenten Breda, 's-Hertogenbosch, Oss en Tilburg, welke sturings- en controlemogelijkheden hebben de verschillende gemeenteraden hiervoor ingezet en hoe effectief zijn deze, en wat kan men in dit opzicht van elkaar leren?

Deze hoofdvraag is uitgewerkt in een aantal deelvragen die we hebben geclusterd per onderzoeksaspect.

Kaderstelling

1. Welke doelen en ambities t.a.v. de energietransitie hebben de gemeenteraden van Breda, 's-Hertogenbosch, Oss en Tilburg vastgesteld?
2. Hoe verhouden de ambities ten aanzien van de energietransitie, die zijn opgenomen in het meest recente Bestuurs- of Coalitieakkoord van de gemeenten, zich tot de ambities opgenomen in de RES?

Uitvoering en doelrealisatie

3. Liggen de gemeenten op koers om de gestelde doelen binnen de daarvoor afgesproken termijnen en beschikbare middelen te halen? Welke doelen zijn bereikt/gedeeltelijk bereikt/niet bereikt (beknopt overzicht)?

Rol van de raad

4. Hoe wordt over de voortgang van de realisatie van de doelen aan de raad gerapporteerd?
5. Welke sturings- en controle mogelijkheden hebben de gemeenteraden in het kader van de gemeentelijke ambities t.a.v. energietransitie tot nu toe ingezet? Met welk effect/hoe effectief was dit?
6. Wat kunnen de gemeenteraden ten aanzien van de sturing op en controle van de energietransitie van elkaar leren?

Afbakening

Voor dit onderzoek beperkt het begrip energietransitie zich tot de doelen voor duurzame opwek van elektriciteit, energiebesparing en de warmtetransitie. De meeste gemeenten hebben ook doelen voor biodiversiteit, circulariteit, klimaatadaptatie, duurzame mobiliteit etc., maar deze zijn voor dit onderzoek buiten beschouwing gelaten. Op deze manier kan er in het onderzoek gekeken worden naar de verhouding tussen de gemeentelijke doelen en de regionale doelen van de RES-regio's.

1.3. Normenkader

Ten behoeve van het onderzoek is een normenkader vastgesteld. Het normenkader is het referentiekader voor de beoordeling. In de gemeentelijke nota's beantwoorden we de onderzoeksvragen en geven we per norm een oordeel over in hoeverre de gemeente voldoet aan de norm.

Een scherp oordeel zal de raad houvast bieden bij de interpretatie van het onderzoeksrapport. Bij de beoordeling van de normen, gebruiken we de volgende categorieën:

- de gemeente voldoet volledig of grotendeels aan de norm
- de gemeente voldoet gedeeltelijk aan de norm
- de gemeente voldoet niet/nauwelijks aan de norm.

In het onderzoeksrapport wordt de score geëxpliciteerd en onderbouwd.

Aspect	Norm
Kaderstelling	De raad heeft controleerbare ambities en doelen geformuleerd met betrekking tot de energietransitie.
	De gemeentelijke ambities en doelen en de ambities en doelen uit de RES zijn consistent en sluiten geheel op elkaar aan.
	De doelen en ambities zijn volledig en consistent uitgewerkt in acties en maatregelen. Daarbij is duidelijk afgesproken wie wat doet, ook op regionaal niveau.
	Er zijn heldere financiële kaders vastgesteld voor de uitvoering van de acties en maatregelen.
	Er is een duidelijke planning vastgesteld voor de uitvoering van de acties en maatregelen waarbij tussentijdse mijlpalen zijn benoemd.
	Duidelijk is afgesproken op welke momenten en op welke wijze de raad wordt geïnformeerd over en wordt betrokken bij de uitvoering van de energietransitie.
Uitvoering en doelrealisatie	De acties en maatregelen worden uitgevoerd conform planning.
	De doelen en ambities zijn bereikt of liggen op koers om bereikt te worden.
	De doelen en ambities worden bereikt binnen de vastgestelde financiële kaders.
	De realisatie van de doelen en ambities worden periodiek gemonitord op basis waarvan zo nodig tot bijsturing wordt overgegaan.
Rol van de raad	De informatievoorziening aan en betrokkenheid van de raad is conform de gemaakte afspraken.
	De informatievoorziening aan de raad is zodanig dat de raad tijdig kan zien of de ambities en doelen gehaald gaan worden en biedt inzicht in eventuele bijsturingmogelijkheden.

1.4. Aanpak

De aanpak van dit onderzoek wordt gekenmerkt door drie fasen:

- **Informatie-uitvraag bij de organisatie en documentonderzoek.** Hierin zijn documenten gerelateerd aan de energie- en warmtetransitie en RES, geanalyseerd. Dit zijn documenten over de beleidskaders, de uitvoering in projecten en de verantwoording hierover aan het college en de raad. Ook zijn raadsdocumenten zoals moties en amendementen geanalyseerd.

- **Gesprekken en raadsenquête.** Vervolgens zijn er gesprekken gevoerd met ambtelijk en bestuurlijk betrokkenen bij de energietransitie en is met medewerkers van concern control van alle gemeenten gesproken. Er is een enquête uitgezet onder de raadsleden van alle gemeenten.
- **Rapportage.** Ten slotte is de rapportage opgesteld waarin de onderzoeksvragen worden beantwoord en de toetsing op het normenkader plaatsvindt. De rapportage is voor wederhoor teruggediept bij de ambtelijke organisatie en de colleges.

Representativiteit survey

De enquête is door de griffie uitgezet bij de raadsleden en burgerraadsleden van de vier gemeenten. De antwoorden zijn anoniem en het invullen was niet verplicht. De enquête is door 71 raadsleden en burgerraadsleden ingevuld. Hieronder is per gemeente het responspercentage aangegeven:

- Breda: 19 respondenten van 39 raadsleden en 24 burgerraadsleden = 30,2%
- 's-Hertogenbosch: 16 respondenten van 39 raadsleden en 40 commissieleden-niet raadsleden = 20,3%
- Oss: 13 respondenten van 37 raadsleden en 16 burgerraadsleden = 24,5%
- Tilburg: 23 respondenten van 45 raadsleden en 28 burgerraadsleden = 31,5%.

Zoals hierboven te zien is, is de enquête niet door alle raadsleden van de vier gemeenten ingevuld. De resultaten van geven wel inzicht in de ervaringen en beelden van raadsleden.

De bevindingen uit de enquête zijn meegenomen per gemeente in de gemeentelijke nota's (het hoofdstuk 'Rol van de raad'). De raadsessie om de resultaten van de enquête te bespreken, is komen te vervallen vanwege een gebrek aan aanmeldingen. In het algemeen deel is de totale respons verwerkt, dus voor de vier gemeenten gezamenlijk.

1.5. Leeswijzer

De rapportage is opgedeeld in drie delen:

1. het algemeen deel met de overkoepelende conclusies en aanbevelingen
2. een bestuurlijke nota per gemeente waarin de deelvragen op hoofdlijnen worden beantwoord en specifieke conclusies en aanbevelingen voor die specifieke gemeente worden gedaan
3. een nota van bevindingen per gemeente waarin de deelvragen gedetailleerd uitgewerkt worden. Het normenkader biedt de structuur voor de nota van bevindingen.

Dit deel bevat de conclusies en aanbevelingen voor de gemeente 's-Hertogenbosch en de daaraan ten grondslag liggende nota van bevindingen. De reactie van het college van Burgemeester en Wethouders op dit rapport is bijgevoegd (bijlage 3). In het nawoord (bijlage 4) gaat de rekenkamer in op de collegereactie.

De nota van bevindingen is per hoofdstuk steeds volgens dezelfde drieslag opgebouwd: beschrijving, analyse en toetsing op de norm(en). In elke nota gaan we in hoofdstuk 2 in op de kaderstelling van de gemeentelijke en regionale doelen voor de energietransitie. In §2.2. volgt een analyse en in §2.3. sluiten we af met een toetsing op de normen. In hoofdstuk 3 kijken we naar de uitvoering doelrealisatie. In §3.2. volgt een analyse en in §3.3. ronden we af met een toetsing op normen. In hoofdstuk 4 gaan we in op de positie van de raad, met aandacht voor de informatievoorziening aan de raad en de invulling van de eigen rol. In §4.2. volgt een analyse en we ronden af met een toetsing op de normen in §4.3. In hoofdstuk 5 schetsen we de conclusies en aanbevelingen zoals die gelden voor de desbetreffende gemeente.

1.6. Begrippenlijst

Deze begrippenlijst geeft uitleg over de veelgebruikte termen rondom de energietransitie.

Aardgasvrij	Een andere energiebron voor opwekking van elektriciteit en warmte in plaats van aardgas. De term wordt meestal gebruikt om aan te geven dat in een woning of wijk geen aardgasaansluitingen (meer) zijn.
Broeikasgassen	Bij de opwekking van energie komen broeikasgassen vrij (uitstoot/emissie) door verbranding van fossiele brandstoffen. Bij energie is dat voornamelijk CO ₂ . Er zijn andere broeikasgassen (methaan, lachgas) die vrijkomen bij andere bronnen, zoals landbouw.
Biomassa	Biomassa verwijst naar alle planten en dieren op aarde (zowel dood als levend). Biomassa is een belangrijke bron voor het opwekken van groene stroom of duurzame warmte. Wanneer we het hebben over energie uit biomassa, dan bedoelen we dus energie uit planten(resten) en dieren(resten).
CO ₂ -neutraal	Uitstoot bij de opwekking en gebruik van energie wordt gecompenseerd door opname van CO ₂ zodat de netto CO ₂ -emissie nul is.
CO ₂ -uitstoot	CO ₂ -uitstoot is het vrijkomen van koolstofdioxide CO ₂ in de lucht. Mensen en dieren stoten CO ₂ uit. In het verleden werd deze uitstoot gecompenseerd door de opname van dezelfde hoeveelheid CO ₂ door bomen en planten. De afgelopen 150 jaar is de uitstoot van CO ₂ echter sterk gestegen. Onder andere omdat wij fossiele brandstoffen (zoals aardgas) zijn gaan verbranden voor industrie en vervoer.
Energieneutraal	Een begrip dat te maken heeft met de opwekking en het gebruik van energie in een bepaald gebouw of bepaald gebied. Als er evenveel energie wordt opgewekt als gebruikt is het gebied of gebouw energieneutraal.
Energiebesparingsplicht	De plicht voor bedrijven en instellingen om alle energiebesparende maatregelen met een terugverdientijd van 5 jaar of minder uit te voeren. Deze plicht is vastgelegd in het Activiteitenbesluit milieubeheer.
Energiecoöperatie	Een groep bewoners die samen duurzame energie opwekken, energie besparen en stappen zetten om de wijk te verduurzamen.
Energietransitie	's-Hertogenbosch ziet de energietransitie als de overgang van fossiele energie naar hernieuwbare energie waarmee zij een bijdrage levert aan het zoveel mogelijk voorkomen van klimaatverandering.
Hernieuwbare energie	Energie opgewekt met behulp van hernieuwbare, niet-fossiele energiebronnen. De meest voorkomende bronnen in dit rapport zijn windenergie, zonne-energie, biomassa, biogas.
Klimaatakkoord	Het is een overeenkomst tussen veel organisaties en bedrijven in Nederland om de uitstoot van broeikasgassen tegen te gaan. Daarmee wordt de opwarming van de aarde beperkt. Het belangrijkste doel is om de CO ₂ -uitstoot in 2030 met 49% te verminderen ten opzichte van 1990. In 2050 moet de uitstoot van broeikasgassen met 95% afgenomen zijn.
Klimaatneutraal	Proces van energieopwekking en -gebruik waarbij geen klimaatverandering optreedt door (netto) emissie van broeikasgassen.
Nationaal Isolatie Programma	Het doel van het Nationaal Isolatie Programma is om 2,5 miljoen woningen te isoleren in de periode tot en met 2030. De nadruk ligt daarbij op de 1,5 miljoen slecht geïsoleerde woningen (label D, E, F en G).
Netcapaciteit	Hoeveel elektriciteit er door een net getransporteerd kan worden.
PJ	Petajoule is een eenheid van energie. 1 petajoule, is voldoende om ongeveer 15.000 huishoudens een jaar lang van energie te voorzien.

Programma Aardgasvrije Wijken (PAW)	In het Programma Aardgasvrije Wijken doen 66 gemeenten mee met de proeftuinen voor aardgasvrije wijken. Zij krijgen een bijdrage van de Rijksoverheid om te starten met en gezamenlijk te leren van het aardgasvrij maken van een wijk.
Regionale Energiestrategie (RES)	Er zijn 30 Regionale Energiestrategieën in Nederland; 30 regio's waarin gemeenten, provincies, netbeheerders, waterschappen, bedrijven, inwoners en maatschappelijke organisaties samenwerken aan het opwekken van duurzame energie.
Revolverend fonds	Bij een revolverend fonds wordt geld beschikbaar gesteld voor investeringen met een langere terugverdientijd. De aflossingen van verstrekte leningen vloeien terug in de kas van het fonds, soms inclusief rente. Het fonds vult zichzelf dus weer aan tot (bijna) volledige sterkte.
Transitievisie Warmte (TVW)	Een visiedocument die elke gemeente moet opstellen voor eind 2021. Hierin staat per wijk een tijdspad en plan beschreven voor een duurzame oplossing voor de warmtevraag.
TWh	Terawattuur: 1.000.000.000.000 wattuur (tera is miljoen keer miljoen), eenheid van energie.
GWh	Gigawattuur: 1.000.000.000 wattuur (giga is een miljard), eenheid van energie.
Warmtenet	Een netwerk van leidingen onder de grond waar warm water doorheen stroomt. Het warme water verwarmt huizen en andere gebouwen.
Warmtetransitie	De overgang van aardgas naar andere verwarmingsmethoden voor gebouwen. Dit betekent in Nederland dat de warmtevoorziening in zo'n zeven miljoen huishoudens moet worden aangepast.

2. Conclusies en aanbevelingen

2.1. Conclusies

2.1.1. Beantwoording hoofdvraag

In dit onderzoek staat de volgende hoofdvraag centraal:

Wat is de voortgang van de energietransitie in de gemeenten Breda, 's-Hertogenbosch, Oss en Tilburg, welke sturings- en controle mogelijkheden hebben de verschillende gemeenteraden hiervoor ingezet en hoe effectief zijn deze, en wat kan men in dit opzicht van elkaar leren?

's-Hertogenbosch lijkt geen restopgave te hebben voor de duurzame opwek van elektriciteit, maar dit kan verkeerd uitpakken als de knelpunten niet opgelost worden. De gemeente is sterk afhankelijk van één project, namelijk de Duurzame Polder. Als dit project gerealiseerd wordt, haalt 's-Hertogenbosch de doelstelling ruim, maar als de knelpunten niet (tijdig) opgelost worden, is de kans klein dat de doelstelling van 0,35TWh gehaald wordt voor 2030. Bovendien is het nog onduidelijk of de dalende lijn die is ingezet in het besparen van elektriciteit en warmte blijft doorzetten. Er zijn afspraken gemaakt over de informatievoorziening over de energietransitie aan de raad, maar dit biedt de raad onvoldoende inzicht om tijdig bij te kunnen sturen.

De gemeente 's-Hertogenbosch ligt enigszins op koers om de doelen te behalen, voor de opwek van duurzame elektriciteit is dit sterk afhankelijk van één project: de Duurzame Polder. Het grootste risico hierin is het tijdig oplossen van de netcongestie, maar ook verschillende uitgangspunten tussen Oss en 's-Hertogenbosch vormen een knelpunt in de realisatie van dit project. Als dit niet lukt vóór 2030 dan wordt het nagenoeg onmogelijk om het doel voor duurzame opwek op tijd te halen. Voor het realiseren van de zonnevelden is een tender uitgezet en zijn projecten geselecteerd voor 50 ha. Ook is een eerste omgevingsvergunning inmiddels verstrekt. Wat betreft energiebesparing is nog onvoldoende helder of de gemeente op koers ligt om dit doel te halen. Er wordt energie bespaard, momenteel ongeveer 6% elektriciteit en 6% warmte. Dit gaat echter niet volgens een lineair proces en besparing van de ene sector (wonen) wordt tenietgedaan door toename van energiegebruik in de andere sector (industrie, energie, afval en water). Net als andere gemeenten is 's-Hertogenbosch hierin sterk afhankelijk van haar inwoners en is het moeilijk te voorspellen of de ingezette daling doorzet. De warmtetransitie bevindt zich nog in de opstartfase. Er worden stappen gezet in Proeftuin 't Zand om technieken nader te onderzoeken en de bewoners te betrekken. In alle zeven onderzoeksbuurten worden haalbaarheidsonderzoeken uitgevoerd. Het is echter moeilijk om te bepalen of de gemeente in lijn ligt met de planning van 13% aardgasvrij voor 2036. Door het ontbreken van tussentijdse mijlpalen én concrete monitoring van het aardgasvrij maken van woningen is niet met zekerheid te zeggen of 's-Hertogenbosch achterblijft met de doelen voor de warmtetransitie. De gemeente wil dit verbeteren door doelen meer SMART te formuleren bij het opstellen van de Transitievisie Warmte 2.0. Daarin wordt beter inzichtelijk gemaakt hoever de gemeente is (en zou moeten zijn) in het aardgasvrij maken van haar woningen.

De raad heeft met name de gebruikelijke sturingsmogelijkheden ingezet zoals moties, amendementen en het stellen van schriftelijke vragen. De moties en amendementen zijn met name ingediend bij het vaststellen van de RES NOB, bij het vaststellen van de Transitievisie Warmte, maar ook bij de uitvoering van grote projecten zoals windproject Duurzame Polder, energiearmoede en het realiseren van de zonnevelden. Het gaat dan met name om het aanscherpen

van randvoorwaarden en het stellen van uitgangspunten, zoals een minimale afstand tussen windturbines en de gebouwde omgeving. Binnenkort start er een raads werkgroep warmtetransitie met als doel om focus en samenhang aan te brengen in het politieke debat. Na de start zal blijken of dit een waardevolle aanvulling is op de sturingsmogelijkheden van de raad.

Wat betreft de aangeleverde informatie vanuit de ambtelijke organisatie is het nog de vraag of de informatie die wordt aangeleverd voldoet aan de informatiebehoefte en sturingsmogelijkheden van de raad. De huidige informatievoorziening vindt plaats volgens afspraak, maar hieruit kan niet goed gehaald worden of de uitvoering van de energietransitie plaatsvindt binnen de gestelde kaders. De informatie biedt de raad daardoor onvoldoende inzicht om tijdig bij te kunnen sturen.

2.1.2. Beantwoording deelvragen

Welke doelen en ambities t.a.v. de energietransitie heeft de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch vastgesteld? 's-Hertogenbosch wil in 2045 klimaatneutraal zijn en zet daarvoor in op de realisatie van onderstaande doelen op regionaal (RES-doelen) en gemeentelijk niveau.

	RES-doelen	Gemeentelijke doelen
Opwek	0,35TWh (gemeente aandeel)	0,35TWh
Besparing	11% energie-besparing tot 2030	11% energie-besparing tot 2030
Warmte	0,83TWh opwek duurzame warmte (regio)	13% gebouwde omgeving aardgasvrij voor 2030

's-Hertogenbosch heeft in 2022 in het Bestuursakkoord 2022-2026 aangegeven dat zij in 2045 klimaatneutraal wil zijn. Om daartoe te komen, hebben zij de doelen uit de RES NOB overgenomen. Het gaat dan om 11% energiebesparing in 2030, en om als regio 1,6TWh duurzame opwek van elektriciteit te realiseren en als gemeente 0,35TWh. Het college zet in op 16 windturbines in de Duurzame Polder en 50 hectare zonnenvelden daarbuiten om de gevraagde hoeveelheid duurzame elektriciteit op te wekken. Voor warmte heeft 's-Hertogenbosch een Transitievisie Warmte opgesteld en daarin aangegeven dat zij voor 2036 13% van de gebouwde omgeving aardgasvrij willen maken. Dit wijkt af van de landelijke doelstelling om 20% van de gebouwde omgeving aardgasvrij te maken in 2030. Voor de uitvoering hiervan is één startbuurt geselecteerd en zeven onderzoeksbuurten. Vanuit de Nota Duurzaam 's-Hertogenbosch 2019 wordt ingezet op de samenhang tussen de verschillende doelen, door de volgende vier ambities te stellen:

1. Groene, gezonde en klimaatbestendige leefomgeving
2. Een CO₂-neutrale gemeente
3. Het voorkomen van afval en hergebruik van grondstoffen
4. Duurzame mobiliteit.

Er wordt gewerkt aan deze doelen in de periode tot 2030. Voor de periode daarna zijn er nog geen doelen gesteld. Dit ontbreekt zowel op landelijk, regionaal als lokaal niveau. Hier worden langzamerhand gesprekken over opgestart binnen de RES NOB. Zo wordt er gewerkt aan een nieuwe samenwerkingsstrategie voor de regio¹. Momenteel voeren alle gemeenten hun eigen aandeel in de opgave van de RES NOB uit. Voor de doelen na 2030 is deze strategie niet

¹ Raadsinformatiebrief Nieuwe samenwerkingsstrategie RES NOB, vastgesteld 9 mei 2023

langer haalbaar voor 's-Hertogenbosch, o.a. vanwege netcongestie en de beperkte ruimte die de gemeente heeft met name voor het duurzaam opwekken van energie. Aan de andere kant hebben kleinere gemeenten behoefte aan meer samenwerkingscapaciteit i.p.v. het apart uitvoeren van doelen. Voldoende redenen om de samenwerkingsstrategie tegen het licht te houden en vooruit te gaan kijken naar doelen en ambities ná 2030.

Hoe verhouden de ambities ten aanzien van de energietransitie, die zijn opgenomen in het meest recente Bestuursakkoord van 's-Hertogenbosch, zich tot de ambities opgenomen in de RES?

De gemeentelijke doelen voor het opwekken van duurzame elektriciteit en energiebesparing zijn gelijk aan de RES NOB. De doelen voor warmte verschillen. In de RES NOB is een doel gesteld voor de opwek van duurzame warmte, het gemeentelijke doel is om 13% van de gebouwde omgeving aardgasvrij te maken.

Het meest recente bestuursakkoord van 's-Hertogenbosch is in 2022 opgesteld, net na het vaststellen van de RES NOB in 2021. Daardoor heeft het college de mogelijkheid gehad om de ambities voor de energietransitie in 's-Hertogenbosch bij te stellen aan de regionale ambities. Waar in het vorige bestuursakkoord 2018-2022 de doelen nog van elkaar verschilden, zijn de doelen uit het bestuursakkoord 2022-2026 voor duurzame opwek van elektriciteit en energiebesparing gelijk aan de doelen uit de RES NOB. Wat betreft warmte zijn er geen warmtebronnen met regionale potentie, dit betekent dat er geen bronnen zijn die over gemeentegrenzen heen geëxploiteerd kunnen worden. De gemeenten in de regio hebben daarom in hun eigen Transitievisie Warmte aangegeven hoe zij hun gebouwde omgeving aardgasvrij gaan maken en met welke bronnen. Ook 's-Hertogenbosch heeft aangegeven dat zij 13% van de gebouwde omgeving aardgasvrij willen maken voor 2030, maar niet hoeveel duurzame warmte opwek hiervoor nodig is. In de RES NOB is wél aangegeven hoeveel duurzame warmte er opgewekt moet worden voor 2030.

Ligt 's-Hertogenbosch op koers om de gestelde doelen binnen de daarvoor afgesproken termijnen en beschikbare middelen te halen? Welke doelen zijn bereikt/gedeeltelijk bereikt/niet bereikt (beknopt overzicht)?
's-Hertogenbosch ligt voor het realiseren van het doel voor duurzame opwek van elektriciteit enigszins op koers om 0,35TWh op te wekken voor 2030. De gemeente plaatst zich in een kwetsbare positie door vol in te zetten op het realiseren van windproject Duurzame Polder en geen grote alternatieve projecten te hebben behalve 50 hectare zonnevelden. Er wordt gekozen voor een "alles of niets"- aanpak. Voor energiebesparing en warmte is een daling ingezet, maar er is een versnelling nodig om de doelen voor 2030 te halen. In onderstaande tabel zijn de meest recente monitoringsresultaten voor opwek van duurzame elektriciteit, energiebesparing en warmtebesparing weergegeven.

	RES-doelen	Gemeentelijke doelen	Realisatie	Pijplijn	Prognose buiten pijplijn	Restopgave
Opwek	0,35TWh (gemeente aandeel)	0,35TWh	0,089TWh	0,341TWh	-	-
Besparing	11% energiebesparing tot 2030	11% energiebesparing tot 2030	6% elektriciteit bespaard	Voortgang niet kwantitatief inzichtelijk	Voortgang niet kwantitatief inzichtelijk	Voortgang niet kwantitatief inzichtelijk
Warmte	0,83TWh opwek duurzame warmte (regio)	13% gebouwde omgeving aardgasvrij voor 2030	6% warmte bespaard	Voortgang niet kwantitatief inzichtelijk	Voortgang niet kwantitatief inzichtelijk	Voortgang niet kwantitatief inzichtelijk

Als alle projecten in de pijplijn gerealiseerd worden dan komt de gemeente 20% hoger uit (op 0,43TWh) dan het beoogde doel van 0,35TWh. Hierbij wordt wel rekening gehouden met mogelijke planuitval. En aangezien de gemeente de ambitie heeft om in 2045 klimaatneutraal te zijn, is het noodzakelijk om ná 2030 meer duurzame elektriciteit op te wekken dan 0,35TWh. Het grootste risico voor het behalen van dit doel is het tijdig realiseren van het benodigde hoofdstation om de netcongestie op te lossen. Als het niet lukt om de netcongestie voor 2030 op te lossen, dan haalt 's-Hertogenbosch het niet om 0,35TWh duurzame elektriciteit op te wekken voor 2030. Een ander knelpunt is het uitgangspunt van gemeente Oss in het windproject Duurzame Polder dat er minimaal 2 km tussen de windturbines

en de bebouwde kom wordt gerealiseerd. 's-Hertogenbosch heeft deze ruimte niet voor de 16 beoogde windturbines en het is moeilijk om uit te leggen aan bewoners dat er binnen hetzelfde project twee verschillende afstanden worden aangehouden tussen de turbines en de gebouwde omgeving.

Tot nu toe heeft 's-Hertogenbosch ongeveer 6% elektriciteit bespaard blijkt uit de RES-monitor van april 2022. De CO₂-monitor van 2021 laat een afname van 21% in CO₂-uitstoot zien. Het besparen van energie en CO₂ gaat niet in een lineaire lijn en daarom is moeilijk te zeggen of de ingezette besparing doorzet voor de komende jaren. Er is onvoldoende inzicht in de doelrealisatie om te bepalen of het energiebesparingsdoel voor 2030 gehaald wordt. De gemeente is hierin ook sterk afhankelijk van haar bewoners, organisaties en bedrijven en hun inzet in het besparen van energie. Het is een aandachtspunt om voldoende in te zetten op het blijven stimuleren van energiebesparing bij alle doelgroepen.

Ook voor warmte is het moeilijk te bepalen of de gemeente op schema ligt met het behalen van de doelen. De warmtetransitie zit nog meer in de opstartfase waarin veel ontwikkeld en gepioneerd wordt, maar waarin nog minder duidelijk kwantitatieve resultaten te zien zijn. 's-Hertogenbosch heeft afwijkend van de nationale doelen het doel gesteld om in 2030 13% van de gebouwde omgeving aardgasvrij te maken. Een afwijkend doel schept de verwachting dat dit wél haalbaar is, terwijl er onvoldoende inzicht is in de doelrealisatie om dit te bepalen. Er wordt met het opstellen van de TVW 2.0 gekeken naar het meer SMART formuleren van de doelen waarop scherper gerapporteerd kan worden zodat dit beter inzichtelijk wordt. Uit de raadsstukken blijkt nu niet duidelijk in welke fase de startbuurt en de onderzoeksbuurten zich exact bevinden. Ook zijn er weinig tussentijdse mijlpalen vastgesteld, zowel voor energiebesparing als voor de warmtetransitie. Als er projectmatig gewerkt wordt, is het met tussentijdse mijlpalen makkelijker om bij te houden of het doel op koers ligt om gerealiseerd te worden. Zonder gedefinieerde mijlpalen waar tussentijds aan getoetst kan worden of het project nog volgens planning loopt, is de voortgang meer een inschatting dan bepaald aan de hand van objectieve factoren. Aanvullend is er door 's-Hertogenbosch geen doel gesteld voor het duurzaam opwekken van warmte, zoals regionaal wel gedaan is voor Noordoost-Brabant, waardoor de doelrealisatie voor dit deel van de opgave niet inzichtelijk kan worden gemaakt.

Qua financiën zijn er op hoofdlijnen geen duidelijke afwijkingen te zien in de jaarrekening en het jaarverslag van 2022 voor de energietransitie-doelen. Deze worden voor de raad met name op hoofdlijnen inzichtelijk gemaakt. In het jaarverslag 2022 vallen deze doelen onder Milieu Respecterende Ontwikkelingen. Voor de concrete projecten Duurzame Polder, Proeftuin 't Zand en de Transitievisie Warmte is voor de raad niet apart inzichtelijk gemaakt welke bedragen besteed of nog beschikbaar zijn voor de realisatie van de doelen. In het ambtelijk wederhoor is aangegeven dat de raad bij het vaststellen van de jaarstukken de budgetoverheveling per project goedkeurt. Naast middelen die door de gemeenteraad beschikbaar zijn gesteld, zijn er ook op Rijksniveau subsidies toegekend of middelen toegewezen. Dit biedt meer ruimte in de realisatie van de doelen. Uit de interviews is gebleken dat het echter een uitdaging is om de organisatie van projecten goed in te richten en de daarbij behorende capaciteit te vinden. In de huidige krappe arbeidsmarkt is het voor 's-Hertogenbosch al een uitdaging om voldoende mensen te vinden en dit is waarschijnlijk nog lastiger voor kleinere gemeenten.

Hoe wordt over de voortgang van de realisatie van de doelen aan de raad gerapporteerd?

Er is afgesproken dat op hoofdlijnen de resultaten in de energietransitie gerapporteerd worden in de P&C-cyclus, aanvullend wordt een duurzaamheidsjaarverslag aangeleverd bij de raad met specifieke voortgangsinformatie over de doelen voor de energietransitie. Op regionaal niveau levert de RES NOB een jaarlijkse monitoring over het duurzaam opwekken van elektriciteit, energiebesparing en warmtebesparing.

's-Hertogenbosch heeft verschillende manieren om de voortgang van de doelrealisatie in beeld te brengen. Allereerst wordt er over de doelen gerapporteerd in de reguliere P&C-cyclus met een jaarlijkse begroting waarin energietransitie

is opgenomen, een voorjaarsnota, een najaarsrapportage en een jaarverslag. Dit gaat vooral over de resultaten op hoofdlijnen. Verdiepende informatie wordt gerapporteerd in het jaarlijkse duurzaamheidsverslag van de gemeente. Hierin wordt de realisatie van de vier overkoepelende ambities uit de Nota Duurzaam 's-Hertogenbosch 2019 gemonitord en toegelicht, dit omvat ook de doelen voor het duurzaam opwekken van elektriciteit en energiebesparing. Vanuit de RES NOB wordt er jaarlijks gemonitord op duurzaam opwekken van elektriciteit, energiebesparing en warmtebesparing voor de gehele regio en per gemeente. Dit wordt met een begeleidende memo doorgestuurd naar de gemeenteraad. Daarnaast is er eenmalig een rapport uitgebracht over de CO₂-voetprint in 2019. Voor warmte is tot nu toe vooral via raadsinformatiebrieven geïnformeerd over de voortgang. Dergelijke brieven worden ook gebruikt om te informeren over eventuele knelpunten zoals netcongestie. Er wordt nog niet kwantitatief gerapporteerd over de warmtetransitie. Met de ontwikkeling van de TVW 2.0 wordt beoogd om doelen meer SMART te formuleren voor de warmtetransitie zodat hierover ook scherper gerapporteerd kan worden. Dit kan de raad in de nabije toekomst verwachten. Ondertussen is er ook een jaarlijkse rapportage over de CO₂-impact in ontwikkeling. Dit biedt de kans om een overzichtelijke monitor op te zetten waar in één oogopslag te zien is, welke resultaten er voor de verschillende doelen van duurzaam opwekken van elektriciteit, energiebesparing en warmte gerealiseerd zijn.

Welke sturings- en controle mogelijkheden heeft de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch in het kader van de gemeentelijke ambities t.a.v. energietransitie tot nu toe ingezet? Met welk effect/hoe effectief was dit?

De raad kan door de huidige invulling van de informatievoorziening beperkt sturen op budgetten of planningen, vooral voor de doelen op energie- en warmtebesparing is dit nog onvoldoende inzichtelijk. De raad stuurt daarom vooral globaler op de doelrealisatie. Dit doet hij vooral door het indienen van moties en amendementen.

Er zijn meerdere sturingsinstrumenten die de raad kan inzetten bij de energietransitie, zoals het indienen van moties of amendementen bij raadsvoorstellen, het stellen van (technische) raadvragen, het opstellen van discussienotities en het organiseren of bijwonen van raadsbijeenkomsten, hearings en werkbezoeken. De bijeenkomsten en bezoeken kunnen op verzoek van de raad georganiseerd worden, maar ook vanuit de ambtelijke organisatie geïnitieerd worden om samen met de raad meer kennis op te doen of te delen over specifieke onderwerpen. Uit de raadsstukken valt op te maken dat er vooral wordt ingezet op moties en amendementen. Bij het vaststellen van de Transitievisie Warmte zijn er vijf moties aangenomen vanuit de raad, met o.a. als doel om de uitvoering van de TVW concreet te maken, prioriteit te geven aan isoleren en energie besparen en het uitvoeren van een haalbaarheidsonderzoek om gebruik te maken van restwarmte. Daarnaast is er een amendement ingediend om extra budget te besteden aan communicatie en participatie in de warmtetransitie. Voor het opwekken van duurzame energie zijn er minder moties aangenomen, namelijk één motie over een extra tussenrapportage voor de RES-resultaten, één motie over het selecteren van initiatieven voor ongeveer 50 hectare zonnenvelden en drie moties in relatie tot windturbines. Bij het realiseren van windturbines vindt de raad het belangrijk dat de lusten lokaal verdeeld worden² en daarom geeft hij uitgangspunten mee voor het organiseren van financiële participatie. Ook moet er rekening worden gehouden met het ruimtelijk en landschappelijk inpassen van windturbines, met oog voor natuur en voldoende afstand tot woonkernen, ongeveer 1 km. Daarnaast heeft de raad ook aangegeven meer te willen sturen op de impact van de maatregelen op CO₂-uitstoot en daarom is er besloten om een CO₂-monitor op te gaan zetten om hier jaarlijks over te kunnen rapporteren. In de ambtelijke interviews is aangegeven dat de raad merkbaar een ontwikkeling heeft doorgemaakt in de afgelopen twee raadsperiodes. Voorheen stelde de raad regelmatig voor om bepaalde onderwerpen nader te laten onderzoeken, maar naarmate de kennis over de energietransitie bij de raadsleden is toegenomen, is de vraag naar onderzoeken afgenomen.

² Motie De lusten van Bossche windmolens lokaal verdelen, aangenomen 31 januari 2023

Bovendien is de raad bezig met het inrichten van raads werkgroepen op specifieke onderwerpen. Deze vallen onder de strategische agenda. Binnen deze agenda is een aantal hoofddossiers geselecteerd waarvoor een speciaal politiek proces wordt georganiseerd, met als doel om focus en samenhang aan te brengen in het politieke debat. Het onderwerp van één van de raads werkgroepen is de warmtetransitie, omdat verwacht wordt dat dit een onderwerp is dat veel discussie op zal roepen. Bovendien is er binnen de warmtetransitie nog het e.e.a. uit te zoeken en kan de inbreng van de raad daar nog relatief groot zijn. De werkgroep gaat binnenkort van start en dan zal blijken of dit een waardevolle aanvulling is op de sturingsmogelijkheden van de raad.

Wat kunnen de gemeenteraden ten aanzien van de sturing op en controle van de energietransitie van elkaar leren?

Wat kunnen andere gemeenten leren van 's-Hertogenbosch?

's-Hertogenbosch is vroeg begonnen met het gesprek over de mogelijkheden voor wind- en zonne-energieprojecten. Door het opstellen van een Visie Energielandschap is direct gestart met het bespreken van mogelijke locaties voor wind- en zonne-energieprojecten en onder welke voorwaarden de gemeente dit mogelijk wil maken. De uitspraak van de raad om voor het realiseren van windturbines te gaan, heeft hierin sterk bijgedragen. Op deze manier was voor alle partijen direct duidelijk waar zij aan toe waren en is er later in het proces geen tijd meer verloren gegaan aan discussies hierover. De raad beaamt ook de positieve invloed van de vooruitstrevendheid van de gemeente en de relatieve vaart die er in een aantal projecten zit. Ook waardeert hij het dat er concrete plannen worden uitgevoerd en de raad hier periodiek over geïnformeerd wordt. Dit is van belang voor de transparantie, het houden van overzicht en het draagvlak onder inwoners.

Door het gelijk trekken van de gemeentelijke doelen voor opwek van duurzame elektriciteit, energiebesparing en warmte met de doelen van de RES NOB is voor alle partijen duidelijk waar 's-Hertogenbosch op inzet, zowel intern als extern. De gemeentelijke organisatie weet concreet wat ze moet realiseren de komende periode en kan scherp formuleren welke acties nodig zijn om daartoe te komen. Om nog meer helderheid te creëren, start de gemeente alvast de gesprekken over doelen voor de periode na 2030. Dit is zeer verstandig gezien de huidige knelpunten inzake netcongestie, de krappe arbeidsmarkt en de schaarse ruimte, zodat hier tijdig rekening mee gehouden kan worden.

Het is belangrijk om inzichtelijk te krijgen welke impact projecten hebben op opwek, energiebesparing, warmte of CO₂-uitstoot. Dan wordt duidelijk welke projecten cruciaal zijn om te realiseren en kan daar extra aandacht aan besteed worden. In 's-Hertogenbosch wordt voor duurzame opwek van elektriciteit met name gefocust op windpark Duurzame Polder. Als het gerealiseerd wordt, maakt de gemeente in één keer een grote slag in het realiseren van de opgave duurzame opwek van elektriciteit. Door de omvang van het project hangt er veel van af, maar als het project slaagt, is het heel effectief.

Ten slotte heeft 's-Hertogenbosch een stevige samenwerking met woningcorporaties ingericht door het sluiten van een duurzaamheidsakkoord. Dit zijn afspraken over het besparen van energie en het verduurzamen van woningen van woningcorporaties en gespikkeld bezit. Als gemeente is dit één van de weinige mogelijkheden om te kunnen sturen op energiebesparing in vastgoed waarvan de gemeente géén eigenaar is. Door deze afspraken weet de gemeente wat zij kan verwachten van haar woningcorporaties en kan zij hierop sturen.

Wat kan 's-Hertogenbosch leren van de andere gemeenten?

Van elke gemeente noemen we een aantal best practices die zijn opgevallen of benoemd in de interviews gedurende het onderzoek. Het is aan de desbetreffende gemeente om te bepalen of en welke best practice zij eventueel overnemen.

Breda

De klimaatbegroting kan een goed instrument zijn voor andere gemeenten. Het geeft namelijk direct zicht op de acties en maatregelen die rondom de opgave moeten worden gerealiseerd. Klimaat is in de gehele organisatie verweven en komt op alle plekken terug. Een apart document kan de inzichtelijkheid in deze grote opgave versterken.

De integraliteit van de opgave wordt verder geborgd doordat er wordt gewerkt met een regieteam, waarin ambtenaren uit meerdere domeinen samenkomen.

Oss

Door de doelen van de RES NOB als leidend te bestempelen voor de gemeentelijke doelen voor opwek van duurzame elektriciteit, energiebesparing en warmte is voor alle partijen duidelijk waar Oss op inzet, zowel intern als extern. De gemeentelijke organisatie weet concreet wat ze moeten realiseren de komende periode en kan scherp formuleren welke acties nodig zijn om daartoe te komen.

Gemeente Oss is vroeg gestart met het realiseren van de opgave voor duurzame opwek van elektriciteit. Op deze manier heeft de gemeente voldoende tijd gehad om het gesprek te voeren over wind- en zonne-energieprojecten, en onder welke voorwaarden de gemeente mogelijkheden zag om dit te realiseren. Een belangrijke voorwaarde voor de gemeente is bijvoorbeeld om bij zonnevelden geen initiatieven te stimuleren die gebruik willen maken van primaire landbouwgronden. In plaats daarvan ligt de focus op reststroken en gemengde gronden waar sprake is van meervoudig ruimtegebruik. Door dit vroegtijdig duidelijk te maken, zijn er al meerdere zonneveldprojecten in een gevorderde fase. Met name de vergunningenprocedures nemen veel tijd in beslag voor wind- en zonne-energieprojecten waar in Oss voldoende tijd voor is door de tijdige start.

Voor het besparen van energie is een gemeente grotendeels afhankelijk van haar inwoners, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Het is daarom belangrijk om deze doelgroepen goed te stimuleren om aan de slag te gaan met energiebesparing. Oss heeft binnen de campagne 'Oss schakelt door' meerdere laagdrempelige acties opgezet om energiebesparing te stimuleren. Zo voert de gemeente keukentafelgesprekken met bewoners over wat zij in hun huis kunnen doen, organiseren ze voucheracties, zetten ze duurzaamheidsleningen op en worden er inkoopacties t.b.v. isolatie en warmtepompen opgezet. Ook is er een energieloket ingericht specifiek voor bewoners én specifiek voor bedrijven. Door dichtbij de doelgroep te komen, vergroot de gemeente de kans dat haar inwoners energie gaan besparen. Aanvullend op de laagdrempelige acties zet Oss ook in op verschillende kanalen om deze doelgroepen te bereiken. Door niet alleen de gedrukte pers in te zetten en informatieavonden te organiseren, maar ook Twitter, Instagram en Facebook te gebruiken, vergroot Oss haar bereik. Uit een enquête onder haar inwoners is het succes van deze aanpak gebleken.

Tilburg

De gemeente werkt met een programma waarin overzichtelijk is opgenomen welke projecten worden uitgevoerd en wat de invloed hiervan is op de projecten. Daarmee kan je prioriteren als gemeente: eerst dit project met veel impact, en dan pas dit project. Zo is het ook mogelijk voor de organisatie om de beperkte capaciteit en expertise efficiënt en effectief in te zetten. De wijze van monitoring maakt dat de raad regelmatig kan inzien hoe de gemeente er voorstaat, in plaats van één keer per jaar.

In Tilburg is de opgave van de regio niet vertaald naar de gemeenten. In de andere drie gemeenten is dat wel gedaan. Beide aanpakken hebben voordelen en nadelen. Het nadeel van een gemeentelijke opgave is dat gemeenten zich soms terug kunnen trekken op eigen grondgebied, of lastig kunnen uitleggen waarom in de ene gemeente de energietransitie anders vorm krijgt dan in de andere gemeente. Het voordeel van een gemeentelijke opgave is dat iedere gemeente weet waar zij aan toe is. Breda, 's-Hertogenbosch en Oss, die ieder een lokale opgave hebben vanuit

de RES, kunnen wel een regionaal ontwikkelbedrijf gebruiken om toch over gemeentegrenzen heen projecten te realiseren. Zoals Tilburg dat in de toekomst ook wil doen.

2.2. Aanbevelingen

Op basis van de bovenstaande conclusies doen wij de volgende aanbevelingen:

- 1. Verzoek het college inzicht te geven in de stappen die (aanvullend) gezet moeten worden om de doelen voor energiebesparing en warmtetransitie te halen en deze uiterlijk in 2024 aan de raad voor te leggen.**

Voor energiebesparing en de warmtetransitie heeft de gemeente nog niet scherp of zij de doelen gaat halen met de huidige projecten. De raad zou het college moeten verzoeken om zo spoedig mogelijk in beeld te brengen wat er nodig is om deze doelen te behalen en daarbij onderscheid te maken tussen de verschillende doelgroepen: bewoners, bedrijven en maatschappelijke organisaties. De gemeente geeft aan te willen gaan werken met een CO₂-monitor waarin per project berekend kan worden welk effect dit heeft op de CO₂-uitstoot zodat hier beter op gestuurd kan worden. Wij bevelen aan om een dergelijke monitor in te richten en daarbij ook scherp te krijgen of de doelen voor energiebesparing en warmte, maar ook opwek duurzame elektriciteit, gerealiseerd worden. Dan kan prioriteit gegeven worden aan projecten met de meeste impact op de doelen en komt duidelijk in beeld wanneer de projecten onvoldoende zijn om de doelen te realiseren.
- 2. Verzoek het college concrete doelen te formuleren over een aanvullende bijdrage in de RES-regio en deze uiterlijk voor de behandeling van de Voorjaarsnota 2025 ter besluitvorming aan de raad voor te leggen.**

Als alle projecten in de pijplijn van 's-Hertogenbosch voor het duurzaam opwekken van elektriciteit worden gerealiseerd, wekt de gemeente meer duurzame elektriciteit op dan nodig voor haar aandeel in de RES NOB. Zowel het college van 's-Hertogenbosch als andere gemeenten geven aan dat 's-Hertogenbosch meer wil realiseren dan haar eigen opgave. Deze aanvullende bijdrage is echter niet vastgelegd in concrete doelen en besluitvorming. Als de raad dit inderdaad wil dan zou het college hiervoor concrete doelen moeten formuleren en deze aan de raad moeten voorleggen. Immers, wanneer er nu een project uit de pijplijn niet gerealiseerd wordt en deze niet essentieel is voor het behalen van het aandeel duurzame opwek van elektriciteit, is er geen reden om een alternatief project te ontwikkelen. 's-Hertogenbosch maakt zich daarmee afhankelijk van externe factoren of de gemeente levert een aanvullende bijdrage aan het doel van de RES-regio in plaats van zelf de regie te houden. Meer doen dan afgesproken is op zich positief, als dit het behalen van de regionaal en lokaal afgesproken doelen niet in de weg staat. Wij bevelen de raad daarom aan – als hij hier inderdaad op in wil zetten – om op voorstel van het college concrete doelen te stellen voor een aanvullende bijdrage in het duurzaam opwekken van elektriciteit in de RES-regio.
- 3. Verzoek het college om uiterlijk in 2024 een voorstel over de informatievoorziening over financiën per project en het detailniveau van planning per project aan de raad voor te leggen.**

Financiële informatie en planningen op projectniveau zijn momenteel niet inzichtelijk voor de raad. Nu hoeft de raad geen detailinformatie over faseringen en financiën te ontvangen, maar een globaal beeld kan de raad wel helpen om te controleren en eventuele besluiten te nemen. Welke tussentijdse resultaten kan de raad verwachten? Welke budgetten worden daarvoor besteed en is dat binnen de gestelde kaders of is extra budget nodig? Wat kost het om de CO₂-besparing te realiseren? Het ontbreken van inzicht in het uitvoeren van de projecten binnen de financiële kaders en een planning zonder tussentijdse mijlpalen maakt het moeilijk om te bepalen of er sturing nodig is. Om dit mogelijk te maken, raden wij het college aan om op korte termijn een voorstel voor te bereiden en met de raad duidelijke afspraken te maken over welke financiële informatie op detailniveau van planning gedeeld

wordt met de raad. Om te kunnen controleren op de voortgang in verschillende projecten is een planning met tussentijdse mijlpalen essentieel.

4. Verzoek het college om uiterlijk in 2024 met de raad afspraken te maken over de implementatie van en sturingsmogelijkheden met de nieuwe CO₂-monitoringsystematiek.

De ambtelijke organisatie is al van plan om de monitoring van de CO₂-reductie die maatregelen opleveren zelf op te gaan pakken, zodat projecten met de meeste CO₂-impact prioriteit kunnen krijgen op verzoek van de raad. Ook kan deze nieuwe systematiek duidelijk maken welke stappen nog gezet moeten worden om een CO₂-neutrale gemeente te worden en duidelijk te krijgen op welke stappen de gemeente invloed heeft. Wij raden de raad aan het college te vragen om in de implementatie te borgen dat deze monitor ook aan de informatiebehoefte van de gemeenteraad voldoet. Ook is het belangrijk om duidelijk te krijgen welke (bij)sturingsmogelijkheden de nieuwe monitoringssystematiek bevat en te bespreken met de raad of dit voldoende is. De monitor moet op gezette tijden aan de raad worden voorgelegd.

5. Beheers het risico van het windproject Duurzame Polder en verzoek het college om nog voor de behandeling van de Voorjaarsnota 2025 met Oss in gesprek te gaan over de verschillende uitgangspunten over de afstandsnorm in de Duurzame Polder.

's-Hertogenbosch zet voor de opwek van duurzame elektriciteit vol in op het realiseren van de duurzame polder. Dat is een keuze, die mede gemaakt is omdat er bestuurlijk geen alternatieven mogelijk worden geacht. Toch dringt in het onderzoek de vraag zich op: wat als de duurzame polder niet lukt? Het antwoord op die vraag is deels speculatief, maar in elk geval kan 's-Hertogenbosch in dat geval haar bijdrage aan de RES niet leveren. Wij adviseren daarom om het risico van niet realiseren van de duurzame polder goed te beheersen. Dat is op de langere termijn een opdracht aan het college om de verwachtingen bij de partners, waaronder de provincie, te managen. Immers het eventueel niet realiseren mag in 2030 niet als een verrassing komen. Op de kortere termijn betekent dat het - verder - opbouwen van een 'verantwoordingsdossier'. Daarmee bedoelen wij het vastleggen van alle inspanningen, alle risico's en alle besluiten, ook van de raad, rondom dit project. Vraag het college om hierover periodiek te rapporteren opdat de raad eventueel tijdig kan bijstellen en waar nodig kan besluiten over te nemen risico's en beheersmaatregelen.

Betrek hierbij in elk geval het hanteren van verschillende afstandscriteria door 's-Hertogenbosch en Oss. Momenteel hanteert de gemeente Oss het uitgangspunt dat er minimaal 2 km afstand tussen de windturbines in de Duurzame Polder en de bebouwde kom komt. 's-Hertogenbosch heeft aangegeven dat zij sturen op minimaal 1 km. Over het algemeen leveren windturbines en de afstand tot woningen weerstand op onder inwoners. Twee verschillende afstandsnormen in hetzelfde windproject is voeding voor dergelijke discussies – nog afgezien van de bestuurlijke en juridische onduidelijkheid - en zou daarom zo veel als mogelijk voorkomen moeten worden. Wij raden aan om uiterlijk voor de behandeling van de Voorjaarsnota 2025 met gemeente Oss in gesprek te gaan om zo mogelijk de bestaande onduidelijkheid op te heffen. Wij raden aan te onderzoeken welke mogelijkheden er zijn om tot één afstandsnorm te komen, of twee afstandsnormen juridisch gezien naast elkaar kunnen bestaan en te onderzoeken welke bestuurlijke en juridische gevolgen een verschillende afstandsnorm kan hebben.

6. Verzoek het college om meer prioriteit te geven aan de doelen en samenwerking voor de opwek van duurzame elektriciteit voor de periode na 2030 en het oplossen van de netcongestie die daarmee samenhangt. Zet in verband hiermee in op voortzetting van de RES-samenwerking ook na 2030.

Geïnterviewden geven aan dat er gesprekken gestart zijn over het stellen van doelen voor opwek van duurzame elektriciteit voor de periode na 2030. Dit wordt binnen de RES-regio gedaan door het herijken van de samenwerkingsstrategie, maar het betekent ook dat 's-Hertogenbosch zelf nu alvast aan de slag gaat. Na 2030 zal de vraag naar elektriciteit toenemen, zeker voor een stad als 's-Hertogenbosch. Gezien de huidige netcongestie, de

schaarse ruimte en de krappe arbeidsmarkt is het essentieel om nu alvast voor zover mogelijk voor te sorteren op de periode na 2030. Wij bevelen de raad aan om het college te verzoeken hier prioriteit aan te geven en in RES-verband en in de gemeente zelf alvast de trends en knelpunten in ogenschouw te nemen.

Het belangrijkste knelpunt is netcongestie, één van de grootste risico's in het realiseren van het windproject Duurzame Polder. Daarom is het essentieel dat op voorstel van het college van 's-Hertogenbosch duidelijke afspraken worden gemaakt en besluiten worden genomen over alle acties die het college zelf kan ondernemen om netcongestie op te lossen. Te denken valt aan afspraken en samenwerking met netbeheerders en het vergunningetraject. Het is belangrijk om duidelijk te krijgen wat de consequenties zijn als netcongestie niet voor 2030 wordt opgelost en welke gevolgen dit heeft voor de doelrealisatie.

3. Kaderstelling

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de kaders die zijn gesteld voor de energietransitie. Daarbij gaat het om de doelstellingen en ambities van de gemeente en de RES-regio, de uitwerking hiervan in acties en maatregelen, de financiële kaders die zijn gesteld en de afspraken die zijn gemaakt met de raad over informatievoorziening.

Het hoofdstuk is opgebouwd in drie paragrafen: de beschrijving waarin wordt ingegaan op de kaders (paragraaf 1), de analyse aan de hand van de documenten en interviews (paragraaf 2) en tot slot de toetsing aan de normen (paragraaf 3).

3.1. Kaderstelling

3.1.1. Ambities en doelen

Gemeentelijke doelen

De gemeente 's-Hertogenbosch heeft in verschillende stukken ambities en doelen geformuleerd voor de energietransitie. Als eerste komt uit het Bestuursakkoord 2022-2026 naar voren dat 's-Hertogenbosch in 2045 klimaatneutraal wil zijn³: *'We versnellen onze ambitie van klimaatneutraliteit in uiterlijk 2050 naar uiterlijk 2045'*. Om dit te bereiken wil de gemeente een forse investering doen in energiebesparing en het opwekken van schone energie: 's-Hertogenbosch wil 16 windturbines realiseren in de Duurzame Polder en 50 hectare zonnevelden. Het aantal hectare zonnevelden is bijgesteld in het Bestuursakkoord van 2022-2026. In de Visie Energielandschap van 2020 is in eerste instantie aangekondigd dat er 100 hectare aan zonnevelden gerealiseerd zou worden⁴. Ten tweede heeft de gemeente voor het aardgasvrij maken van de gebouwde omgeving een Transitievisie Warmte opgesteld. Hierin volgt zij een tweesporenaanpak met een opgavegerichte aanpak en een gebiedsgerichte aanpak. In de gebiedsgerichte aanpak wordt gewerkt aan het aardgasvrij maken van 13% van de gebouwde omgeving voor 2036⁵. Ten slotte heeft 's-Hertogenbosch in de Nota Duurzaam 's-Hertogenbosch 2019 ook doelen opgenomen die breder zijn dan energie opwek, warmte en energiebesparing⁶. Het gaat om de ambities voor een groene, gezonde en klimaatbestendige leefomgeving, een CO₂-neutrale gemeente, het voorkomen van afval en hergebruik van grondstoffen en duurzame mobiliteit.

Regionale doelen en aansluiting

De gemeente 's-Hertogenbosch maakt onderdeel uit van de RES-regio Noordoost-Brabant (RES NOB). In dit verband zijn er afspraken gemaakt over de op te wekken hoeveelheid duurzame elektriciteit, energiebesparing en het opwekken van duurzame warmte. In de RES NOB is tot doel gesteld dat de regio 49% CO₂-reductie wil realiseren, middels 11% energiebesparing (1,1% per jaar) in 2030 en 21% in 2050. Daarnaast gaat de regio 1,6TWh hernieuwbare elektriciteit bijdragen aan de landelijke opgave van 35TWh⁷. Daarbij gaat de regio uit van 0,4 TWh aan 'pijplijnprojecten', 0,4 TWh aan grootschalige zon-op-dakprojecten, 0,7 TWh aan wind en zon-op-veld en 0,1 TWh is reeds gerealiseerd. Wat

³ Bestuursakkoord 2022-2026

⁴ Visie Energielandschap, vastgesteld 7 juli 2020

⁵ Transitievisie Warmte, vastgesteld 7 december 2021

⁶ Nota Duurzaam 's-Hertogenbosch, vastgesteld 2 juli 2019

⁷ RES Noordoost-Brabant, vastgesteld 18 mei 2021

betreft warmte wordt er gestreefd naar het opwekken van 3PJ duurzame warmte in 2030, als opmaat naar 12,2PJ in 2050.

Bovenstaande doelen vertalen zich voor gemeente 's-Hertogenbosch in 0,35TWh opwek van duurzame elektriciteit, daarvan is reeds 0,05 TWh gerealiseerd en zit 0,06 TWh in de pijplijn (Klimaatmonitor 2020). De gemeente heeft reeds 3,6% energiebesparing gerealiseerd (Klimaatmonitor 2020). Voor de regio Noordoost-Brabant zijn er geen warmtebronnen in beeld met bovengemeentelijke potentie. Dit betekent dat er geen warmtebronnen zijn die in meerdere gemeenten gebruikt kunnen worden voor het verwarmen van gebouwen.

3.1.2. Acties en maatregelen

Uitwerking in acties en maatregelen

Om de gemeentelijke doelen te bereiken, is in het Bestuursakkoord 2022-2026 opgenomen dat de gemeente aan de slag gaat met duurzame energieopwekking. Hiervoor gaat de gemeente 50 hectare aan zonnenvelden buiten de Duurzame Polder realiseren en 16 windturbines in de Polder, met een gebiedsfonds om de lusten ten goede te laten komen van de omwonenden. Hiermee geeft 's-Hertogenbosch ook invulling aan de doelen voor duurzame opwek uit de RES NOB, maar de verantwoordelijkheid voor uitvoering ligt bij de gemeente. Voor het realiseren van het windpark in de Duurzame Polder werkt 's-Hertogenbosch samen met de gemeente Oss. Aanvullende kaders en randvoorwaarden voor het realiseren van windturbines en zonnenvelden in 's-Hertogenbosch zijn uitgewerkt in de Visie Energielandschap. Het gaat dan o.a. om 50% lokaal eigendom en landschappelijke inpassing⁸. Daarnaast gaat de gemeente de komende jaren aan de slag met het realiseren van grootschalige zonne-energieopwekking op bedrijfsdaken. Ook gaat de gemeente aan de slag met een klimaatbos. Energiearmoede wordt aangepakt door energiefixers⁹. In het Bestuursakkoord 2022-2026 is aangegeven dat er voor leningen t.b.v. energiebesparende maatregelen aan inwoners en het MKB een revolverend Energiebesparingsfonds (afbetalingen en rente worden weer teruggestort in het fonds) wordt gecreëerd. Vanwege de invoering van lage rente leningen door het Nationaal Warmtefonds is het niet effectief om een dergelijk fonds ook vanuit de gemeente in te gaan richten¹⁰. Met woningcorporaties wordt in het duurzaamheidsakkoord de energiebesparingsafspraken aangescherpt. Dit is essentieel voor het verduurzamen van het eigen bezit van woningcorporaties, maar ook voor het gespikkelde bezit (zowel particuliere woningen als corporatiewoningen)¹¹. Er zijn plannen van aanpak opgesteld voor een aantal acties, zoals het windpark Duurzame Polder, de zonnenvelden, het verduurzamen van bedrijventerreinen, de startbuurt 't Zand en energiearmoede.

Voor het aardgasvrij maken van wijken is een tweesporenaanpak uitgewerkt. In de opgavegerichte aanpak worden woningeigenaren en woningcorporaties gestimuleerd om aan de slag te gaan met het verduurzamen van hun woningen. Ook het gemeentelijk en andere maatschappelijk vastgoed valt hieronder. In de gebiedsgerichte aanpak zijn er één startbuurt en zeven onderzoeksbuurten geselecteerd. In de startbuurt is er een concreet alternatief voor aardgas en wordt een uitvoeringsplan ontwikkeld om de buurt (deels) aardgasvrij te maken voor 2030. In de onderzoeksbuurten worden verkenningen uitgevoerd naar een collectieve warmtebron en aanpak. Als dit kansrijk is, wordt er ook een uitvoeringsplan opgesteld¹².

⁸ Visie Energielandschap, vastgesteld 7 juli 2020

⁹ Bestuursakkoord 2022-2026

¹⁰ Dit is besproken bij de behandeling van de motie Essentgelden energiefonds op de juiste plaats in de raadsvergadering van 4 juli 2023

¹¹ Duurzaamheidsakkoord – duurzaam wonen 's-Hertogenbosch 2018-2025, ondertekend 10 oktober 2018

¹² Transitievisie Warmte, vastgesteld 7 december 2021

Financiële kaders

In de gemeentelijke begroting van 2023 is een bedrag (lasten) van € 63.983.000,-- opgenomen voor energie, duurzaamheid en milieu. Hieronder vallen ook thema's als goede afvalzorg en verbeteren luchtkwaliteit¹³. Voor de personele inzet op het thema energietransitie, waaronder het realiseren van grootschalig zon-op-dak, het windpark Duurzame Polder en de inzet van een Energiefixer zijn binnen dit bedrag middelen begroot. Voor de voorbereiding van het windpark – ruimtelijke besluitvormingsprocedures – heeft de gemeente zich bereid gesteld om € 250.000,-- voor te financieren, net als de gemeente Oss en de provincie Noord-Brabant¹⁴. De partijen zetten zich in om deze kosten te verhalen bij de ontwikkelaar van het park. Indien het verhalen van de kosten niet lukt, worden de kosten gelijkelijk verdeeld over de drie partijen. Bovendien heeft de provincie aangegeven maximaal € 2 miljoen voor te financieren tot en met de uitvoering van de plan-MER. Het ministerie van Economische Zaken en Klimaat is bereid om aan de gemeente een bedrag van € 125.000,-- beschikbaar te stellen in het kader van een doelmatige energievoorziening¹⁵.

Voor het uitvoeren van de Transitievisie Warmte is personele inzet begroot net als uitvoeringskosten voor communicatie, technisch onderzoek en monitoring. Voor de startbuurt 't Zand is een aanvraag gedaan voor een subsidie in het kader van het Programma Aardgasvrije Wijken (PAW). Het ministerie van Binnenlandse Zaken heeft € 5.285.840,-- toegekend voor dit project. Deze middelen kunnen tot uiterlijk 31 december 2028 worden besteed¹⁶.

Planning

Er zijn verschillende tijdshorizonnen voor het realiseren van de doelen op energiebesparing, duurzame elektriciteitsopwekking en het aardgasvrij maken van de gebouwde omgeving. Daarom heeft de ambtelijke organisatie aparte projectplanningen opgesteld, waarvan een aantal is gedeeld met de gemeenteraad. Voor het windpark Duurzame Polder moeten de vergunningen voor 1 januari 2025 zijn verstrekt. Hiervóór moet o.a. een m.e.r.-procedure worden doorlopen, waarvoor een planning is opgesteld¹⁷. Er is geen planning gedeeld met de gemeenteraad voor het verdere proces om te komen tot de realisatie van het windpark. Voor het selectieproces van de 50 hectare zonnevelden is een planning opgesteld en gedeeld met de raad. De uitvoering van de zonnevelden is – en daarmee de planning voor de realisatie – neergelegd bij ontwikkelaars. Voor energiebesparing en de aanpak van energiearmoede is geen planning gedeeld met de raad. Voor startbuurt 't Zand is een globale planning opgesteld en gedeeld met de raad. Een gedetailleerde planning tot en met juni 2021 is opgesteld voor de aanvraag van de subsidie Proeftuin Aardgasvrije Wijken 't Zand¹⁸. Na de eerste Transitievisie Warmte van 2021 wordt een hernieuwde versie verwacht in 2026. Daarbij wordt gewerkt met Bouwstenen waarvoor een deadline is gesteld, net als voor het opstellen van de Transitievisie Warmte 2.0. Deze planning is in januari 2023 aan de raad voorgelegd¹⁹.

¹³ Begroting 2023, 8 november 2022

¹⁴ Raadsvoorstel Duurzame Polder, vastgesteld 6 oktober 2020

¹⁵ Bestuursvereenkomst Project Duurzame Polder, ondertekend 12 oktober 2021

¹⁶ Beschikking aanvraag proeftuin met een aardgasvrije wijk, toegekend 12 november 2020

¹⁷ Plan van Aanpak Duurzame Polder, vastgesteld 15 juni 2022

¹⁸ Subsidieaanvraag Proeftuin Aardgasvrije Wijken

¹⁹ Raadsvoorstel Bouwstenen Transitievisie Warmte 2.0, vastgesteld 4 oktober 2022

3.1.3. Afspraken over informatievoorziening

Bij het vaststellen van de Nota Duurzaam 's-Hertogenbosch 2019 is afgesproken dat er jaarlijks gerapporteerd wordt over de voortgang²⁰. Dit wordt gedaan aan de hand van een duurzaamheidsjaarverslag waarin per doel voor een aantal subdoelen wordt aangegeven hoe de voortgang wordt gemeten en wat er is gerealiseerd in het desbetreffende jaar. Aanvullend is er in 2020 een rapportage opgesteld over de CO₂-voetprint van de gemeente voor het jaar 2019. Momenteel wordt er een reguliere CO₂-monitor ontwikkeld om de impact van het gemeentelijke beleid en de bijbehorende maatregelen op de CO₂-uitstoot in beeld te brengen. Op deze manier verwacht de gemeente gericht te kunnen sturen op het bereiken van een zo groot mogelijke CO₂-reductie²¹.

Daarnaast heeft de Stuurgroep RES NOB besloten bij vaststelling van de RES Noordoost-Brabant om twee keer per jaar alle gemeenteraden te informeren over de voortgang van de RES-opgave in de regio. In mei 2021 heeft de gemeenteraad van 's-Hertogenbosch het college verzocht om een extra tussentijdse rapportage over de actuele stand van zaken van de lokale RES-opgave voor het einde van de toenmalige raadsperiode²². Hieraan is voldaan door middel van twee raadsinformatiebrieven.

Over de voortgang van de uitvoering van de Transitievisie Warmte en de aanpak voor energiebesparing wordt de gemeenteraad via raadsinformatiebrieven op de hoogte gehouden²³.

Naast de bovengenoemde specifieke rapportages over de energietransitie wordt er regulier gerapporteerd via de vaste P&C-cyclus. Deze cyclus bestaat uit een jaarlijkse begroting, een voorjaarsnota, een najaarsrapportage en een jaarverslag.

3.2. Analyse

Ambities en doelen

In de bestuursperiode van 2018-2022 waren er nog geen RES-doelen. De ontwikkeling van de RES NOB in 2021 was een worsteling voor de raad en het college, blijkt uit de interviews, omdat de ambities dwars door het toenmalige bestuursakkoord heen gingen. Bij het opstellen van het bestuursakkoord 2022-2026 kon het college de doelen voor energietransitie goed verhouden tot de RES NOB. Dit heeft ertoe geleid dat er nu heldere en concrete doelen zijn gesteld voor duurzame opwek van elektriciteit, warmte en energiebesparing. De integraliteit van de doelen is volgens de ambtelijke organisatie geborgd door de Nota Duurzaam 's-Hertogenbosch 2019. De RES NOB heeft de opgave voor duurzame opwek van elektriciteit verdeeld over de individuele gemeenten. Voor 's-Hertogenbosch gaat het om 0,35TWh. Uit de interviews blijkt dat voor een deel van de invulling van deze opgave de gemeenteraad voortvarend heeft besloten om windturbines te gaan realiseren. Deels heeft dit er ook mee te maken dat 's-Hertogenbosch al in 2045 klimaatneutraal wil zijn. Dat is vijf jaar eerder dan de landelijke doelstelling van 2050.

Voor de periode tot aan 2030 zijn de doelen voor duurzame elektriciteitsopwekking helder, maar voor de periode daarna nog niet, zowel op gemeentelijk, regionaal als landelijk niveau ontbreken hiervoor heldere afspraken. In de RES

²⁰ Nota Duurzaam 's-Hertogenbosch, vastgesteld 2 juli 2019

²¹ Raadsvoorstel Uitvoeringsmiddelen Klimaat- en Energiebeleid, 28 maart 2023

²² Motie Extra tussentijdse rapportage, aangenomen 18 mei 2021

²³ Voorbeelden concept Raadsinformatiebrief Voortgang Transitievisie Warmte en Raadsinformatiebrief update energiebesparende maatregelen

NOB worden bestuurlijke gesprekken opgestart over de opgave na 2030 en een nieuwe samenwerkingsstrategie²⁴. Het verdelen van de opgave werkt goed voor de periode tot 2030, maar het is de vraag of dat ook werkt voor de periode daarna. De gemeente kan ruimtelijk gezien niet haar gehele elektriciteitsbehoefte zelf opwekken, en ook vormt netschaarste een knelpunt, dus dat vraagt meer samenwerking binnen de regio – over gemeentegrenzen heen. Bovendien zal de elektriciteitsvraag in de toekomst alleen maar toenemen, niet alleen voor het huidige verbruik, maar ook door het elektrificeren van de mobiliteitssector en doordat voor een deel van de woningen de aardgasvrije warmteoplossing een all-electric oplossing is. Dus om de benodigde investering in het netwerk op tijd voor elkaar te krijgen en te voorkomen dat er te weinig stroom beschikbaar is in de toekomst, moet er nu al nagedacht worden over de duurzame opwek doelen voor ná 2030.

Er zijn in de regio geen warmtebronnen met regionale potentie. Daarom heeft de gemeente haar eigen doelen en ambities voor het aardgasvrij maken van woningen geformuleerd. Hierbij wordt ingezet op 13% van de gebouwde omgeving in 2036. Dat wijkt af van de landelijke doelstelling om in 2030 20% van de gebouwde omgeving aardgasvrij te maken. De raad heeft daarop een motie aangenomen om de gemeente aan te sporen kansen voor laaghangend fruit te benutten en prioriteit te geven aan isolatie en energiebesparing²⁵. Uit de gesprekken blijkt dat pas recent Rijksmiddelen beschikbaar zijn gesteld voor de warmtetransitie, waardoor hogere ambities praktisch niet haalbaar waren. Er zijn meerdere gemeenten die afwijken van de landelijke doelstelling om de gebouwde omgeving aardgasvrij te maken. Een afwijkend doel schept wel de verwachting dat dit wél haalbaar is, terwijl dit voor de warmtetransitie moeilijk te garanderen is. Het aardgasvrij maken van woningen vraagt om aanpassingen in gedrag en het verduurzamen van eigen bezit. Gemeenten beschikken (nog) niet over instrumenten om inwoners te dwingen aardgasvrij te worden en zullen dus andere manieren moeten verzinnen om inwoners te verleiden energie te besparen en hun gebouwen met alternatieve bronnen te verwarmen.

Acties en maatregelen

Om bovenstaande doelen te realiseren, werkt de gemeente aan het windproject Duurzame Polder (samen met de gemeente Oss), 50 hectare zonnenvelden, energiebesparing en energiearmoede, Proeftuin 't Zand en vier onderzoeksbuurten. Met het windproject en de zonnenvelden worden ook de RES-doelen voor duurzame opwek gerealiseerd. Doordat er tal van projecten zijn, zijn er net zoveel uitvoeringsdocumenten. Voor de ambtelijke organisatie is dit overzichtelijk en voor de raad zou het inzichtelijk moeten zijn in de monitoring. Dat is echter een aandachtspunt. Met name voor de energiebesparingsacties en energiearmoede is er nog geen duidelijk overzicht ontstaan. Deze acties lopen sterk door elkaar heen en het zetten met name in op stimuleren, verleiden en motiveren. Om energiebesparing te stimuleren wordt het energieloket Brabant Woont Slim verder uitgebreid en wordt ook onderzocht of het MKB ondersteund kan worden met een loket. Verder wordt er gewerkt met communicatiecampagnes om inwoners te verleiden tot het nemen van energiebesparingsmaatregelen. Energiearmoede wordt bestreden met een Klusbus waarmee energiefixers langs woningen van huishoudens met energiearmoede gaan om kleine energiebesparende maatregelen aan te brengen. Ook is er een regeling ingericht om witgoed te vervangen en wordt schuldhulpverlening beter op de kaart gezet.

Financiële kaders

In het begin van de RES en Transitievisie Warmte waren de financiën een knelpunt, maar uit de interviews blijkt dat er vanuit het Rijk een flinke middenstroom op gang is gekomen. 's-Hertogenbosch heeft hierop voorgesorteerd door vroeg te beginnen met het werven van medewerkers, zodat er nu een team van 12 medewerkers is om de werkzaamheden m.b.t. duurzame opwek, energiebesparing en warmtetransitie op te kunnen pakken. Het inrichten van

²⁴ Raadsinformatiebrief Nieuwe samenwerkingsstrategie RES NOB, vastgesteld 9 mei 2023

²⁵ Motie Aanscherping Transitievisie Warmte 1.0, aangenomen 7 december 2021

de organisatie en het toewerken naar de uitvoering van de plannen is nu een punt van aandacht. Uit de interviews blijkt dat er naast Rijksgelden in het bestuursakkoord ook geld beschikbaar is gesteld voor medewerkers, onderzoeken en het behalen van de doelen van de RES-opgave en voor de startbuurt uit de Transitievisie Warmte. De ambtelijke organisatie geeft aan dat de raad consequent meegenomen is in het vaststellen van de kaders, met name voor de grote projecten zoals Duurzame Polder en Proeftuin 't Zand. Exacte bedragen voor de kleinere projecten zijn niet gedeeld met de raad. In het ambtelijk wederhoor is aangegeven dat de raad bij het vaststellen van de jaarstukken de budgetoverheveling per project goedkeurt.

Planning

Voor de realisatie van de RES en Transitievisie Warmte doelen zijn op projectniveau meerdere planningen opgesteld. Deze verschillen echter sterk in detailniveau, voor sommige projecten zijn tussentijdse mijlpalen aangegeven, voor andere projecten is er alleen een deadline gesteld. Als er projectmatig gewerkt wordt, is het belangrijk om tussentijdse mijlpalen te stellen, zodat makkelijk bijgehouden kan worden of het doel op koers ligt om gerealiseerd te worden. Uit de stukken en de interviews is onvoldoende gebleken of er tussentijdse mijlpalen gesteld zijn in 's-Hertogenbosch en of de planning regelmatig bijgesteld wordt.

Afspraken over informatievoorziening

Er is afgesproken hoe en wanneer de raad geïnformeerd wordt. De reguliere P&C-cyclus vormt hier een groot onderdeel van. Specifiek voor energietransitie wordt er jaarlijks een duurzaamheidsjaarcyclus opgesteld. De voortgang in de RES-opgave is scherp kwantitatief in beeld gebracht, voor de voortgang in de Transitievisie Warmte zijn het (tot nu toe) meer kwalitatieve resultaten. Het is de bedoeling om doelen meer SMART te formuleren in de Transitievisie Warmte 2.0 zodat hierop ook scherper verantwoord kan worden. Alle geïnterviewden zijn het erover eens dat de raad vooral op hoofdlijnen meegenomen wordt en dat dit ook de meest efficiënte manier is. Tevens past het ook bij de scheiding van rollen en bevoegdheden tussen de raad en college. In de enquête geeft bijna de helft van de deelnemers aan dat zij op basis van de informatievoorziening niet goed kunnen zien of de uitvoering plaatsvindt binnen de gestelde kaders. Er gebeurt heel veel binnen de energietransitie wat informatie oplevert, maar om over alles te rapporteren aan de raad maakt het veel werk voor de ambtelijke organisatie. Ook is het de vraag of de raad nog focus kan behouden bij een overvloed aan informatie. Kunnen de raadsleden de juiste informatie eruit halen om te controleren en sturen waar nodig? Wel wordt er benoemd dat het goed is om aan de raad te vragen aan welke informatie hij behoefte heeft.

3.3. Toetsing aan het normenkader

Groen: aan de vastgestelde norm is geheel voldaan

Oranje: aan de vastgestelde norm is gedeeltelijk voldaan

Rood: aan de vastgestelde norm is niet voldaan

Norm
De raad heeft controleerbare ambities en doelen geformuleerd met betrekking tot de energietransitie.
De gemeentelijke ambities en doelen en de ambities en doelen uit de RES zijn consistent en sluiten geheel op elkaar aan.

's-Hertogenbosch heeft heldere, meetbare en navolgbare doelen opgesteld voor het duurzaam opwekken van elektriciteit, het aardgasvrij maken van woningen en het besparen van energie. Dit maakt het mogelijk om op deze doelstellingen te monitoren. Daarmee is aan de norm geheel voldaan.

De doelen voor het opwekken van duurzame elektriciteit en energiebesparing volgen logisch vanuit de RES NOB sinds het bestuursakkoord van 2022. De regionale doelen voor warmte zijn echter gericht op het duurzaam opwekken van warmte en het gemeentelijke doel is gericht op het aardgasvrij maken van 13% van de gebouwde omgeving. Daarmee is gedeeltelijk aan deze norm voldaan.

Norm

De doelen en ambities zijn volledig en consistent uitgewerkt in acties en maatregelen. Daarbij is duidelijk afgesproken wie wat doet, ook op regionaal niveau.

Er zijn heldere financiële kaders vastgesteld voor de uitvoering van de acties en maatregelen.

Er is een duidelijke planning vastgesteld voor de uitvoering van de acties en maatregelen waarbij tussentijdse mijlpalen zijn benoemd.

De doelen voor het duurzaam opwekken van elektriciteit worden gerealiseerd middels het windproject Duurzame Polder en 50 hectare zonnenvelden. De opgave voor warmte en energiebesparing worden opgepakt in de Proeftuin 't Zand en de onderzoeksbuurt uit de Transitievisie Warmte. Bovendien is er een concrete aanpak voor energiearmoede. Daarmee is aan de norm over het volledig en consistent uitwerken van de doelen in acties en maatregelen voldaan.

Voor de grote projecten Duurzame Polder en Proeftuin 't Zand zijn heldere financiële kaders vastgesteld en gedeeld met de raad. Voor de kleinere projecten is budget vrijgemaakt in de reguliere duurzaamheidsbegroting. Het college en de ambtelijke organisatie hebben inzicht hierin. Dit is echter niet op projectniveau inzichtelijk gemaakt voor de raad. Aan de norm over heldere financiële kaders is daarmee gedeeltelijk voldaan.

Voor de huidige doelen van duurzame opwek, warmte en energiebesparing is een duidelijke deadline gesteld: 2030. De planning om hiertoe te komen, verschilt per project en is op wisselende detailniveaus opgesteld. Voor de projecten Duurzame Polder en Proeftuin 't Zand zijn tussentijdse mijlpalen benoemd en ook gedeeld met de raad. Voor de overige projecten zijn plannings niet op detailniveau met de raad gedeeld. Aan de norm over een duidelijke planning met mijlpalen is gedeeltelijk voldaan.

Norm

Duidelijk is afgesproken op welke momenten en op welke wijze de raad wordt geïnformeerd over en betrokken bij de uitvoering van de energietransitie.

De raad ontvangt zoals afgesproken via de reguliere P&C-cyclus, een duurzaamheidsjaarverslag en een jaarlijkse RES-monitor informatie over de uitvoering van de energietransitie. Bovendien ontvangt de raad regelmatig updates via raadsinformatiebrieven. Binnenkort ontvangt de raad ook jaarlijks een CO₂-monitor en daarnaast wordt er gewerkt aan het meer SMART formuleren van doelen in de Transitievisie Warmte zodat hierover gerapporteerd kan worden. Het is echter de vraag of het duidelijke afspraken zijn en de informatievoorziening voldoende inzicht biedt aan de raad. De huidige verschillende afspraken per onderwerp en manieren van informeren dragen niet bij aan een overzichtelijke monitoring. Aan deze norm is daarmee gedeeltelijk voldaan.

4. Uitvoering en doelrealisatie

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de uitvoering en doelrealisatie. Daarbij gaat het om de realisatie van de acties en maatregelen, de mate waarin dit ook leidt tot het realiseren van de doelen en of de uitvoering ook plaatsvindt binnen de gestelde inhoudelijke en financiële kaders. Ook wordt gekeken naar de wijze waarop de uitvoering wordt gemonitord.

Het hoofdstuk is opgebouwd in drie paragrafen: de beschrijving waarin wordt ingegaan op de uitvoering en doelrealisatie (paragraaf 1), de analyse aan de hand van de documenten en interviews (paragraaf 2) en tot slot de toetsing aan de normen (paragraaf 3).

4.1. Uitvoering en doelrealisatie

4.1.1. Uitvoering

Voor het windproject Duurzame Polder is in de planning aangegeven dat er in Q2 van 2022 een Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) wordt opgeleverd. Een NRD beschrijft welke milieueffecten van de windturbines onderzocht gaan worden. De NRD is in juni 2022 voorgelegd aan de gemeenteraad²⁶. De volgende stap in de planning is een tussenrapportage ter verkenning van een aantal varianten voor het windproject. Deze stond gepland voor Q1 van 2023 en inmiddels is het Tussenrapport Denkrichtingen en varianten Duurzame Polder aangeboden aan de raad ter bespreking in april 2023²⁷. Voor de realisatie van de zonnevelden is de selectieprocedure voor ongeveer 50 hectare zonnevelden in september 2021 op verzoek van de raad afgerond²⁸. Vervolgens is in 2022 de opgave van 100 hectare zonnevelden teruggebracht naar de reeds geselecteerde 50 hectare²⁹. Daarbovenop is het initiatief zonneveld Graafsebaan van circa 7 hectare mogelijk gemaakt door de raad door af te wijken van het geldende bestemmingsplan in februari 2023³⁰.

Wat betreft de Transitievisie Warmte zijn voor de startbuurt en onderzoeksbuurt aparte plannings opgesteld. In december 2021 is de raad geïnformeerd over de voortgang van deze buurten. De startbuurt bevond zich ten tijde van de raadsinformatiebrief in de haalbaarheidsfase, waarvan is aangegeven dat deze tot januari 2023 zou lopen. Het is onduidelijk of deze fase inmiddels is afgerond. Daarnaast is de gemeente actief aan de slag in de zeven onderzoeksbuurtten. Het proces in een onderzoeksbuurt duurt één tot twee jaar en heeft als doel om duidelijk te krijgen of een collectief warmtesysteem als alternatief voor aardgas haalbaar is voor de buurt. De ambtelijke organisatie geeft aan dat de technische en financiële haalbaarheidsonderzoeken voor deze buurten zijn afgerond. De hernieuwde versie van de Transitievisie Warmte wordt verwacht in het derde kwartaal van 2023. Hiervoor is een aantal Bouwstenen geformuleerd, zoals een analyse van buurten met energiearmoede, een rapportage van het Digipanel, een warmtebronnenonderzoek, een kennisplatform en een handreiking voor stratenblokaanpak en VvE-aanpak³¹. Voor de

²⁶ NRD Duurzame Polder, vastgesteld 15 juni 2022

²⁷ Discussienotitie Tussenrapport Denkrichtingen en varianten Duurzame Polder, vastgesteld 9 mei 2023

²⁸ Brief college inzake afhandeling moties raadsvergadering 13 juli 2021, verstuurd 14 september 2021

²⁹ Bestuursakkoord 2022-2026

³⁰ Raadsvoorstel Ruimtelijke onderbouwing Zonneveld Graafsebaan Rosmalen, vastgesteld 28 februari 2023

³¹ Raadsvoorstel Bouwstenen Transitievisie Warmte 2.0, vastgesteld 4 oktober 2022

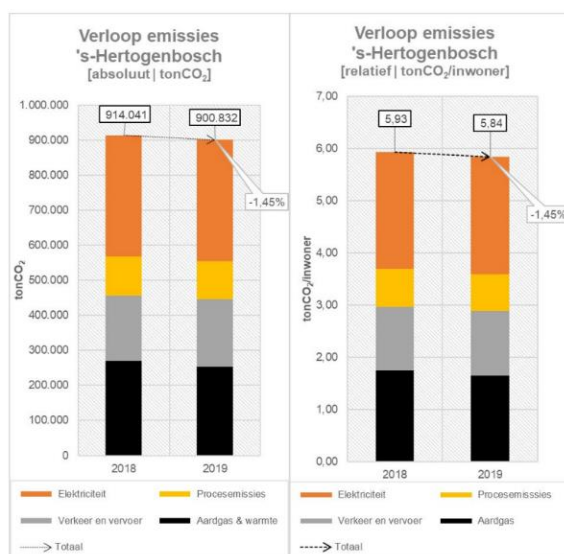

laatste twee onderdelen is in januari 2023 een concept uitgewerkt inclusief subsidieaanvraag. Ook is er een aanvraag gedaan voor de subsidie van het Nationaal Isolatieprogramma om huishoudens met lage en middeninkomens te ondersteunen bij hun verduurzamingsopgave. Ten slotte is er een verkenning uitgevoerd naar het gemeentelijk warmtesysteem en de mogelijke duurzame warmtebronnen.

4.1.2. Doelrealisatie

's-Hertogenbosch monitort door middel van duurzaamheidsjaarverslagen over de realisatie van de energietransitie. Deze verslagen gaan in op de vier ambities uit de Nota Duurzaam 's-Hertogenbosch 2019. De voortgang met betrekking tot CO₂-reductie wordt hierin gerapporteerd. In 2021 heeft de gemeente de periode 2018-2020 in beeld gebracht en daaruit blijkt dat de totale CO₂-uitstoot (exclusief snelwegen) met 21% af is genomen. Rondom energiebesparing zijn er ongeveer 15.500 huishoudens die kleine energiebesparende maatregelen hebben genomen³². Bovendien laat de RES-monitor van april 2022 zien dat het elektriciteitsgebruik t.o.v. 2017 met ongeveer 6% is afgenomen³³.

In 2019 heeft de gemeente een onderzoek laten uitvoeren naar de totale CO₂-voetafdruk en de voortgang daarin t.o.v. 2018. Onderstaande figuur laat zien dat zowel in absolute zin ('s-Hertogenbosch als geheel) als in relatieve zin (per inwoner) er een afname is in CO₂-uitstoot van 1,45%³⁴.

Ook is in februari 2023 een memo verstuurd vanuit de ambtelijke organisatie naar het college waarin de realisatie van de acties uit de RES wordt gerapporteerd³⁵. Deze memo laat zien dat het volgende tot nu toe is gerealiseerd:

- 0,045TWh windenergie met 0,239TWh in pijplijn
- 0,005TWh energie uit zon-op-land met 0,095TWh in pijplijn
- 0,039TWh energie uit zon-op-dak met 0,007TWh in pijplijn.

³² Duurzaamheidsjaarverslag 2021, vastgesteld 12 mei 2022

³³ Raadsinformatiebrief Voortgang regionale en lokale RES-opgave, vastgesteld 12 mei 2022

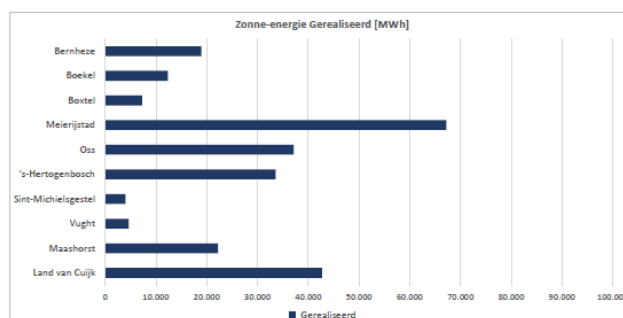
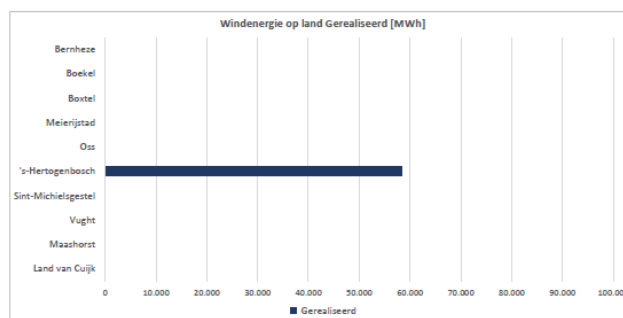
³⁴ Arcadis Gebiedsgerelateerde carbon footprint, verslagjaar 2019

³⁵ Memo rapportage realisatie lokale RES-opgave, definitieve versie 2 februari 2023

De totale opwek van duurzame energie komt daarmee op 0,089TWh en in de pijplijn zit 0,341TWh. De algehele doelrealisatie voor opwek van zonne- en windenergie wordt ook gerapporteerd op RES-niveau, door middel van onderstaande grafieken in de RES-monitor april 2022³⁶.

De raadsinformatiebrief over de warmtetransitie rapporteert met name kwantitatieve resultaten. De gemeente is gestart met een verdiepend haalbaarheidsonderzoek in de startbuurt 't Zand, en is begonnen met het participatieproces voor inwoners. Ook is in vier onderzoeksbuurten gestart met het informeren van inwoners en gebouweigenaren en onderzoeken van opties voor het aardgasvrij maken van gebouwen. De RES-monitor van april 2022 geeft aan dat er ongeveer 6% bespaard is op de totale warmtevraag van 's-Hertogenbosch.

4.1.3. Financiële kaders

In het jaarverslag van de P&C-cyclus rapporteert 's-Hertogenbosch of doelen binnen de vastgestelde financiële kaders gehaald worden. Uit het jaarverslag van 2022 blijkt dat er geen opvallende afwijkingen zijn in het uitvoeren van de doelen binnen het programma Milieu Respecterende Ontwikkelingen (toenmalige naam). Het overzicht van de baten en lasten laat zien dat de begrote lasten van € 73.864.000,-- met een positief verschil van € 723.000,-- uitgekomen zijn op een totaal van € 73.142.000,--. Dit verschil valt hoger uit dan verwacht door een hogere bijdrage uit het gemeentefonds voor o.a. investeringen in klimaat (achterstallig) onderhoud. De begrote baten komen met een negatief verschil van € 936.000,-- uit op € 76.646.000,--³⁷.

4.1.4. Monitoring

Monitoring vindt plaats op verschillende manieren, waarbij de ambtelijke organisatie een deel zelf uitvoert en een deel uitbesteedt aan externe bureaus. De RES-regio neemt ook een deel voor haar rekening. De ambtelijke organisatie monitort zelf de vier ambities uit de Nota Duurzaam 's-Hertogenbosch 2019. Voor de doelstelling om te komen tot een CO₂-neutrale gemeente wordt de CO₂-uitstoot gemonitord naar activiteit:

- industrie, natuur en landbouw
- kantoren en gebouwen
- woningen
- verkeer en vervoer.

Ook de ontwikkeling van het duurzaam opwekken van elektriciteit door zonne- en windenergie wordt gemonitord. Voor zonne-energie wordt er zowel naar het benutte dakoppervlak gekeken als de totale opwek inclusief zonnenvelden. Het energiegebruik voor de gemeente is in beeld gebracht per sector en per inwoner. De ontwikkelingen hierin worden jaarlijks gemonitord. Er wordt ook specifiek gekeken naar de energielabels voor woningen, corporatiewoningen en

³⁶ Raadsinformatiebrief Voortgang regionale en lokale RES-opgave, vastgesteld 12 mei 2022

³⁷ Jaarverslag 2022, gepubliceerd mei 2022

utiliteitsgebouwen en welke ontwikkelingen hierin jaarlijks worden gesignaleerd. Ten slotte wordt de mening van inwoners elke twee jaar gemonitord. Hierbij wordt o.a. gevraagd naar de inzet die inwoners zelf plegen op energiebesparing en het aanpassen van hun woning.

De doelstellingen voor duurzame opwek van elektriciteit, energiebesparing en warmtebesparing worden ook gemonitord op RES-niveau. RES NOB publiceert jaarlijks een monitor over de voortgang voor de gehele regio en per gemeente.

's-Hertogenbosch heeft in 2019 een extern bureau haar CO₂-voetprint in beeld laten brengen. Hiervoor werd de CO₂-uitstoot voor het aardgasgebruik, warmte, verkeer en vervoer en processen in bijvoorbeeld landbouw en industrie gemonitord. Ook indirecte CO₂-uitstoot door elektriciteitsverbruik is in kaart gebracht. Deze monitor heeft als doel om de voortgang in de CO₂-voetprint voor de gehele gemeente en per inwoner in beeld te krijgen. Ondertussen ligt er een voorstel voor het ontwikkelen van een CO₂-monitor om scherp te krijgen welke CO₂-impact de vastgestelde en uit te voeren maatregelen hebben. Zodat vervolgens bepaald kan worden welk deel van de CO₂-uitstoot door de gemeente of gemeentelijk beleid te beïnvloeden is. Het gaat om een jaarlijkse monitoring.

4.2. Analyse

Uitvoering en doelrealisatie

Het windproject Duurzame Polder en de zonnevelden lopen volgens de vooropgestelde planning. De NRD en Tussenrapportage varianten zijn op tijd aan de raad toegestuurd. Het project ligt daarmee nog op koers voor het verstrekken van de vergunning voor januari 2025. Volgens de ambtelijke organisatie is er op dit vlak weinig reden voor zorgen, behalve rondom het uitwerken van de financiële participatie. In de Visie Energielandschap zijn hiervoor uitgangspunten geformuleerd, maar dit moet nog concreter gemaakt worden in de uitvoering³⁸. Een aandachtspunt hierbij is de uitwerking van financiële participatie, de ambtelijke organisatie heeft er vertrouwen in dat dit gaat lukken. In de Visie Energielandschap zijn hiervoor uitgangspunten geformuleerd, maar dit moet nog concreter gemaakt worden in de uitvoering. De monitoringsresultaten in de duurzaamheidsjaarverslagen maken in één oogopslag duidelijk hoe ver 's-Hertogenbosch is in het realiseren van de ambities voor energieopwekking. Als alle projecten voor duurzame opwek van elektriciteit in de pijplijn van de gemeente worden gerealiseerd, dan wordt er ongeveer 20% meer gerealiseerd dan de opgave voor de gemeente voor 2030, namelijk 0,43TWh. Vanwege mogelijke planuitval aan de ene kant en de ambitie van 's-Hertogenbosch om in 2045 klimaatneutraal te willen zijn aan de andere kant, zet de gemeente alsnog in op realisatie van alle projecten. De interviews bevestigen het beeld dat de realisatie van de doelen voor duurzame opwek volgens planning verloopt. Voor het realiseren van de zonnevelden is een tender uitgezet en ook het project Duurzame Polder loopt op schema. Er speelt nog wel een aantal risico's. Het grootste risico is het tijdig oplossen van de netcongestie. Hiervoor worden gesprekken gevoerd in regionaal verband, met gemeente Oss, provincie Noord-Brabant en de netbeheerder. Er is ambtelijk en bestuurlijk vertrouwen dat dit goede vervolgstappen gaat opleveren. Ook is benoemd dat de realisatie van het hoofdstation langzaam kan verlopen. Een ander mogelijk knelpunt is het uitgangspunt van de gemeente Oss om de afstand tussen windturbines en de bebouwde kom zo groot mogelijk te laten zijn, minimaal 2 kilometer. Het is moeilijk uit te leggen richting bewoners dat er verschillende afstandsnormen gehanteerd worden in hetzelfde windproject. Bovendien is het risicovol dat 's-Hertogenbosch voor het realiseren van de opgave van duurzame opwek met name inzet op het windproject Duurzame Polder. Als dit om welke reden dan ook niet doorgaat, komt de doelstelling direct in gevaar, daarmee kiest de gemeente voor een "alles of

³⁸ In het ambtelijk wederhoor is aangegeven dat de ambtelijke organisatie er alle vertrouwen in heeft dat de uitwerking van de financiële participatie gaat lukken.

niets"-aanpak. In het ambtelijk wederhoor is aangegeven dat er geen andere serieuze alternatieven zijn om duurzame elektriciteit op te wekken.

Ondanks dat de gemeente 's-Hertogenbosch op koers ligt in het behalen van haar doelen voor duurzame opwek van elektriciteit, loopt de RES-regio achter in het realiseren van de doelen. Dit is toegelicht in de regionale raadsinformatiebrief bij de RES NOB monitor van april 2022. Het gaat dan zowel om het doel van 1,6TWh voor duurzame opwek, als de 11% energiebesparing. Er zijn in de RES-regio door geen enkele gemeente doelen geformuleerd voor de opwek van duurzame warmte waardoor de doelrealisatie voor deze opgave niet inzichtelijk kan worden gemaakt. Uit verschillende interviews ontstaat het beeld dat 's-Hertogenbosch meer wil realiseren dan haar eigen opgave, maar hier zijn geen concrete doelen voor gesteld. Er wordt ingezet op meer projecten dan nodig is om 0,35TWh duurzame elektriciteit op te wekken, maar als een project uitvalt, is er geen afspraak over het ontwikkelen van aanvullende projecten om meer dan haar eigen aandeel te realiseren.

De energiebesparingsopgave is een taaie opgave. Momenteel heeft de gemeente ongeveer 6% bespaard. In de interviews is aangegeven dat het nog onduidelijk is of deze lijn doorgezet wordt. Hiervoor is er een grote afhankelijkheid van bewoners en de inzet die zij maken om hun woningen aan te passen. Het is een aandachtspunt om bewoners blijvend te betrekken in het besparen van energie en het doormaken van de warmtetransitie. Verdere kwantitatieve monitoring over de warmtetransitie moet nog ingericht worden. Dit is nodig om meer inzicht te krijgen in de voortgang van de doelen.

Voor de uitvoering van de Transitievisie Warmte en Proeftuin 't Zand is in mindere mate duidelijk of de opgestelde planning wordt gehaald. Met de raad zijn globale plannings gedeeld bij het vaststellen van de Transitievisie Warmte 1.0 en de aanvraag voor de Proeftuin Aardgasvrije Wijken. Uit de raadsstukken blijkt niet duidelijk in welke fase de startbuurt en de onderzoeksbuurten zich exact bevinden. De ambtelijke organisatie geeft aan dat de voortgang niet lineair verloopt en de uitvoering nog sterk in ontwikkeling is. In de ambtelijke interviews wordt benoemd dat het aardgasvrij maken van gebouwen pionieren is, waarbij kleine stapjes vooruit worden gezet en er veel wordt geleerd waardoor de voortgang in het begin langzaam verloopt. Een voorbeeld is het bepalen van de onderzoeksbuurten. In eerste instantie is gekozen voor buurten waar inwoners actief aan de slag wilden. Buurten die de weg naar de gemeente goed wisten te vinden, maar wellicht - juist daarom – ook zelf aan de slag hadden kunnen gaan. Inmiddels ligt de focus op buurten waar energiearmoede groot is en waar collectieve warmtebronnen potentie hebben. De warmtetransitie leert de gemeente dat er ruimte moet zijn om te experimenteren, en dus ook om fouten te maken. Uit de interviews met de ambtelijke organisatie komt naar voren dat het aardgasvrij maken van bestaande woningen de grootste uitdaging vormt. Bij nieuwbouw is het makkelijker te realiseren. Door voortschrijdend inzicht verschuift landelijk de focus van het aardgasvrij maken van gebouwen naar het verminderen van de CO₂-uitstoot door het isoleren van gebouwen. Dit heeft er o.a. mee te maken dat het aanpassen van woningen op vrijwillige basis verloopt. Er zijn (nog) geen ruimtelijke of wettelijke instrumenten waarbij woningeigenaren verplicht gesteld kunnen worden tot het aardgasvrij maken van hun woningen. Instrumenten die wel beschikbaar zijn bij het duurzaam opwekken van elektriciteit. Het compleet aardgasvrij maken van gebouwen volgt dan ook later. De focus ligt eerst bij isoleren.

Financiële kaders

Voor de concrete projecten Duurzame Polder, Proeftuin 't Zand en de Transitievisie Warmte is voor de raad niet apart inzichtelijk gemaakt of de projecten binnen de financiële kaders worden gerealiseerd. Op hoofdlijnen verloopt de realisatie van de doelen binnen de begroting³⁹. Bovendien worden er vanuit het Rijk steeds meer middelen beschikbaar gesteld. 's-Hertogenbosch heeft middelen ontvangen voor de voorbereidingskosten van het windproject Duurzame

³⁹ Jaarverslag 2022, gepubliceerd mei 2022

Polder, voor de Proeftuin 't Zand, energiearmoede en voor de uitvoering van klimaat- en energiebeleid. In de ambtelijke en bestuurlijke interviews wordt aangegeven dat het door elkaar lopen van verschillende budgetten het lastig maakt om één overzichtelijk financieel plaatje op te stellen. Voor de ambtelijke organisatie en het college is het plaatje compleet, al komen er telkens nieuwe geldstromen bij. Voor de raad is dit niet op detailniveau inzichtelijk. De raad wordt op de hoogte gehouden van aanvullende budgetten van het Rijk en ziet ook de bijbehorende plannen als het budget boven de grenzen van de programma's uitstijgt. In het ambtelijk wederhoor is aangegeven dat de raad bij het vaststellen van de jaarstukken de budgetoverheveling per project goedkeurt. In het interview met de wethouder is aangegeven dat het een doorlopend aandachtspunt is om de raad goed in positie te blijven houden op het juiste financiële detailniveau. Een knelpunt bij het vrijkomen van middelen is het organiseren van de projecten en voldoende capaciteit vinden voor de uitvoering. Met de huidige krappe arbeidsmarkt is het invullen van de projectorganisatie een steeds grotere uitdaging, waarbij geïnterviewden aangeven dat dit voor hen nog gemakkelijker is dan voor kleinere gemeenten die nog meer moeite hebben met het aantrekken van medewerkers.

Monitoring

Momenteel monitort 's-Hertogenbosch jaarlijks via twee sporen. Het eerste spoor omvat de monitoring van opwek: het behalen van de RES-doelen door zonne- en windenergie. Het tweede spoor gaat om de monitoring van de energiebesparing en warmte. Door het grote aantal uitvoeringsdocumenten is er een belangrijke rol weggelegd voor de monitoringsrapportages om de raad voldoende inzicht te bieden in de uitvoering. In de monitoring wordt gekeken naar energiegebruik- en besparing, energielabels en binnenkort ook de CO₂-uitstoot. In de ambtelijke interviews is benoemd dat de raad duidelijk wil krijgen welke stappen gezet moeten worden om een CO₂-neutrale gemeente te worden en scherp te krijgen op welke stappen de gemeente invloed heeft. Er wordt daarmee meer gekeken naar het verminderen van CO₂-uitstoot als doel. Door per project te berekenen welk effect dit heeft op de CO₂-uitstoot, kan hier beter op gestuurd worden. In de ambtelijke interviews is benoemd dat de raad daardoor projecten met de meeste impact op de CO₂-uitstoot prioriteit kan geven, bijvoorbeeld in combinatie met projecten met een grote maatschappelijke impact. Tevens wil de ambtelijke organisatie in de Transitievisie Warmte 2.0 doelen meer SMART formuleren om op deze manier ook beter te kunnen rapporteren. Dit is nog in ontwikkeling.

4.3. Toetsing aan het normenkader

Groen: aan de vastgestelde norm is geheel voldaan

Oranje: aan de vastgestelde norm is gedeeltelijk voldaan

Rood: aan de vastgestelde norm is niet voldaan

Norm

De acties en maatregelen worden uitgevoerd conform planning.

Uit de raadsstukken is op te maken dat de projecten voor de duurzame opwek van zonne- en windenergie volgens planning verlopen. De monitoring voor de uitvoering van de Transitievisie Warmte en de Proeftuin 't Zand wordt nog verder ontwikkeld. De kwalitatieve raadsinformatiebrieven geven beperkt inzicht in de voortgang. Er wordt vordering gemaakt, maar dit gaat langzaam en vraagt veel individueel maatwerk. Er is in de huidige onderzoeksbuurten tot nu toe weinig potentie voor collectieve warmteoplossingen. Het merendeel van de planningen is op hoofdlijnen opgesteld, zonder tussentijdse mijlpalen. Het is daarom moeilijk inzichtelijk te maken of de grote projecten daadwerkelijk conform planning verlopen. Zonder gedefinieerde mijlpalen waar tussentijds aan getoetst kan worden of het project nog volgens planning loopt, is de voortgang meer een inschatting dan bepaald aan de hand van objectieve factoren. Daarmee is aan de norm gedeeltelijk voldaan.

Norm

De doelen en ambities zijn bereikt of liggen op koers om bereikt te worden.

De doelen voor duurzame opwek van elektriciteit zijn haalbaar. Het grootste risico is het tijdig oplossen van de netcongestie, hierover wordt binnen de regio het gesprek gevoerd. 's-Hertogenbosch plaatst zich in een kwetsbare positie door vol in te zetten op het realiseren van windproject Duurzame Polder en geen alternatieven achter de hand te hebben behalve 50 hectare zonnenvelden. Er wordt gekozen voor een "alles of niets"- aanpak. Het uitvoeren van de Transitievisie Warmte 1.0 en de Proeftuin 't Zand blijkt een grotere uitdaging. Hierin is de gemeente voor een groot deel afhankelijk van externe factoren, zoals de bereidheid van inwoners om hun woning aan te passen en de beschikbaarheid van duurzame warmtebronnen. Daarmee is aan de norm gedeeltelijk voldaan.

Norm

De doelen en ambities worden bereikt binnen de vastgestelde financiële kaders.

Er wordt alleen op hoofdlijnen gerapporteerd over de financiële kaders voor de energietransitie. Uit de jaarrekening en het jaarverslag van 2022 komen geen grote afwijkingen naar voren. Met de aanvullende financiering vanuit het Rijk is er meer financiële ruimte ontstaan om de uitvoering concreet op te pakken. Echter is er voor de raad op projectniveau niet inzichtelijk gemaakt hoe de uitvoering loopt binnen de financiële kaders. Het is dus nog niet inzichtelijk in welke mate de doelen en ambities worden bereikt binnen de vastgestelde kaders, al zijn er geen aanwijzingen dat de kaders worden overschreden. Daarmee is aan de norm gedeeltelijk voldaan.

Norm

De realisatie van de doelen en ambities worden periodiek gemonitord op basis waarvan zo nodig tot bijsturing wordt overgegaan.

Met de jaarlijkse duurzaamheidsverslagen, de jaarlijkse RES-monitor en de nog te ontwikkelen CO₂-monitor worden de doelen voor duurzame opwek van elektriciteit en energiebesparing gemonitord. Dit maakt ook inzichtelijk in hoeverre doelen gehaald worden en of er een versnelling nodig is. Voor warmte wordt een aantal indicatoren zoals energielabels en de inzet van inwoners op het aanpassen van hun woning gemonitord. Hiermee is nog niet scherp inzichtelijk gemaakt welke voortgang geboekt wordt in het aardgasvrij maken van de gebouwde omgeving. Meer SMART geformuleerde doelen en bijbehorende monitoring zijn nog in ontwikkeling. Door het ontbreken van tussentijdse mijlpalen waaraan de voortgang getoetst kan worden en het ontbreken van inzicht in welke mate de doelen en ambities bereikt worden binnen de financiële kaders, kan de raad niet tijdig overgaan op bijsturing. Daarmee is aan deze norm niet voldaan.

5. Rol van de raad

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de rol van de raad. Daarbij gaat het om de informatievoorziening aan de raad en de mate waarin de raad met deze informatie in stelling wordt gebracht om te kunnen sturen.

Het hoofdstuk is opgebouwd in drie paragrafen: de beschrijving waarin wordt ingegaan op de informatievoorziening (paragraaf 1), de analyse aan de hand van de documenten, interviews, enquête en raadssessie (paragraaf 2) en tot slot de toetsing aan de normen (paragraaf 3).

5.1. Rol van de raad

De raad wordt op verschillende manieren geïnformeerd over de uitvoering en het behalen van de doelen in de energietransitie. Jaarlijks wordt er een duurzaamheidsjaarverslag opgesteld waarin gerapporteerd wordt over de ambities voor een groene, gezonde en klimaatbestendige leefomgeving, een CO₂-neutrale gemeente, het voorkomen van afval en hergebruik van grondstoffen en duurzame mobiliteit. In 2019 is eenmalig een rapport uitgebracht over de CO₂-voetprint van 's-Hertogenbosch. Jaarlijks levert de RES NOB een monitor op met daarin de voortgang over de duurzame opwek van elektriciteit, en de elektriciteits- en warmtebesparing voor de gehele RES-regio en per gemeente. De raad wordt kwalitatief geïnformeerd over de voortgang in de Transitievisie Warmte en de energiebesparingsopgave via raadsinformatiebrieven. Er wordt (nog) niet kwantitatief gerapporteerd over het aantal aardgasvrije gebouwen. De gemeenteraad kan bijsturen op basis van de bovenstaande rapportages en de reguliere stukken uit de P&C-cyclus. Ook heeft de raad de mogelijkheid om raadsvragen te stellen, zowel over de rapportages als over onderwerpen die leven in de samenleving. Met deze rapportages krijgt de raad inzicht in de voortgang van de doelen en in mindere mate inzicht op de uitvoering van de projecten binnen de financiële kaders en de planning.

Naast de afgesproken, formele stukken wordt de raad ook meegenomen in de inhoud door het organiseren van werkbezoeken en raadsbijeenkomsten. In werkbezoeken worden projecten in de gemeente of buurgemeenten bezocht om samen te leren. In de ambtelijke interviews is aangegeven dat dat vooral bij nieuwe vraagstukken belangrijk is. Het is voor de raad lastig om keuzes te maken over of richting te geven aan nieuwe onderwerpen. Daarom is het van belang om hem in positie te brengen en kennis te delen. Recent heeft een raads werkgroep voorgesteld om zelf aan de slag te gaan met het onderwerp warmtetransitie, om de inbreng van de raad zo effectief mogelijk te laten zijn⁴⁰. Deze raads werkgroep valt onder de strategische raadsagenda. Deze agenda omvat een aantal hoofddossiers waarvoor een speciaal politiek proces wordt georganiseerd, met als doel om focus en samenhang aan te brengen in het politieke debat. De raads werkgroep gaat aan de slag met de warmtetransitie omdat verwacht wordt dat dit een onderwerp is dat veel discussie op zal roepen. Bovendien is er binnen de warmtetransitie nog het e.e.a. uit te zoeken en kan de inbreng van de raad daar nog relatief groot zijn. De werkgroep gaat binnenkort van start en dan zal blijken of dit een waardevolle aanvulling is op de sturingsmogelijkheden van de raad.

De raad wordt ook geïnformeerd over knelpunten, zoals bij netcongestie of bij een koerswijziging, bijvoorbeeld over de rol van de gemeente bij de ontwikkeling van een warmtenet. Afhankelijk van de grootte van het bedrag wordt de raad ook op de hoogte gesteld van de aanpak voor Rijkssubsidies. Dit wordt o.a. gedaan voor de middelen die het Rijk in april 2023 beschikbaar heeft gesteld t.b.v. de uitvoering van het klimaat- en energiebeleid. In dergelijke aanpakken

⁴⁰ Commissie Bedrijvigheid Voorstel werkgroep strategische agenda, 21 maart 2023

worden uitgangspunten waarvan de raad eerder heeft aangegeven deze belangrijk te vinden, zoals energiearmoede, meegenomen.

5.2. Analyse

's-Hertogenbosch heeft zowel formele als informele mogelijkheden om de raad te informeren over de energietransitie. Er is heel veel informatie beschikbaar en deze wordt in verschillende vormen aangeboden. De intentie van het college en de ambtelijke organisatie is om de raad op hoofdlijnen mee te nemen, zodat er focus ontstaat waarop gestuurd kan worden. Om hier beter invulling aan te geven, zijn de specifieke indicatoren waarover in de begroting wordt gerapporteerd onder de loep genomen. Er wordt vanaf 2024 – op verzoek van de raad - voornamelijk gemonitord op de CO₂-reductie die maatregelen opleveren, zodat er ook gerapporteerd kan worden over effectiviteit van de maatregelen. Aan de hand van berekeningen kan het effect van een project voorspeld worden, zodat projecten met de meeste CO₂-impact prioriteit kunnen krijgen op verzoek van de raad. De raad kan er ook voor kiezen om te sturen op projecten met een grote maatschappelijke impact. Deze nieuwe monitoringssystematiek heeft potentie voor de raad om gericht te kunnen sturen op een effectieve uitvoering van de projecten in de energietransitie. Na invoering zal blijken of dit inderdaad zo is.

De uitvoering van de energietransitie vraagt om continu bijstellen van plannen. Het is een transitie waarin nog veel onduidelijkheden bestaan. Als de aanpassingen binnen de kaders van de raad passen, dan wordt het met de portefeuillehouder besproken, anders wordt de raad geïnformeerd. Er is bewust gekozen door de ambtelijke organisatie om de raad op hoofdlijnen mee te nemen, om te voorkomen dat de raad een overvloed aan informatie ontvangt. Op deze manier kan er focus worden behouden en kan de raad sturen op zaken die ertoe doen. Het is echter onduidelijk of de raad voldoende informatie ontvangt, met name over tussentijdse mijlpalen en financiën, om tijdig te kunnen sturen indien nodig. In de enquête geeft ruim een kwart van de deelnemers aan dat zij op basis van de informatievoorziening niet goed kunnen sturen op de doelrealisatie van de energietransitie binnen de gestelde kaders, tegenover een kwart van de deelnemers die aangeeft dat zij goed kunnen sturen met de informatie die zij nu ontvangen.

In het bestuurlijke interview is aangegeven dat als er signalen zijn dat een project niet goed verloopt, dit wordt gemeld aan de raad. Op zijn beurt stelt de raad vragen over onderwerpen die leven in de samenleving, doet oproepen tot het nader onderzoeken van technieken en dient moties in bij het vaststellen van plannen. In het begin van de uitvoering van de RES-opgave en warmtetransitie werd dit veelvuldig gedaan. Ondertussen is er een ontwikkeling te zien bij de raad, zo blijkt uit de interviews. De energietransitie is een bekend(-er) onderwerp geworden voor de raad. Het organiseren van de werkbezoeken en aanvullende raadsbijeenkomsten draagt hieraan bij. Er is echter niet concreet het gesprek gevoerd met de raad over zijn informatiebehoefte over de realisatie van de energietransitie-opgave. De onderwerpen voor de raadsbijeenkomsten worden in overleg met het presidium vastgesteld, maar aanvullende informele informatievoorziening wordt niet ingezet en is niet besproken met de raad.

Uit het duurzaamheidsjaarverslag en de RES-monitor wordt duidelijk dat de doelen voor de opwek van duurzame elektriciteit op koers liggen om gehaald te worden. In de interviews komt naar voren dat het grootste risico bij het halen van deze doelen de netcongestie is. Dit is een knelpunt dat niet alleen door de gemeente opgelost kan worden. Hierover is 's-Hertogenbosch in gesprek met provincie Noord-Brabant, Oss en de netbeheerder. Dit knelpunt wordt summier benoemd in de memo over de realisatie van de acties uit de RES. Er zijn hierover echter wel twee raadsinformatiebrieven vanuit de ambtelijke organisatie aan de raad verstuurd. Als dit knelpunt niet tijdig wordt opgelost, bevindt de gemeente zich in een kwetsbare positie doordat de duurzame opwek voornamelijk gestoeld is op

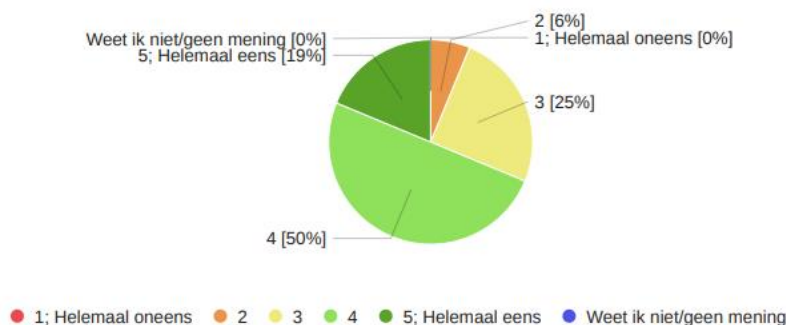
de Duurzame Polder. Als dit project niet gerealiseerd wordt, heeft 's-Hertogenbosch onvoldoende projecten achter de hand om de doelstelling te realiseren.

Over de informatievoorziening met betrekking tot de Transitievisie Warmte blijkt uit de interviews dat dit nog verder vorm wordt gegeven. Tot nu toe wordt er vooral kwalitatief – en nog niet kwantitatief – gerapporteerd, maar in de Transitievisie Warmte 2.0 worden doelen SMART geformuleerd zodat daarop gerapporteerd kan worden. Bovendien geeft de ambtelijke organisatie aan dat er vanuit de raad ook begrip nodig is voor wat een transitie betekent. De gemeente zit nu nog in de opstartfase waarin er gezocht wordt naar wat werkt – met tot nu toe minder resultaten als gevolg daarvan. Daarna komt de fase waarin versneld kan worden en resultaten sneller zichtbaar worden.

5.2.1. Enquête

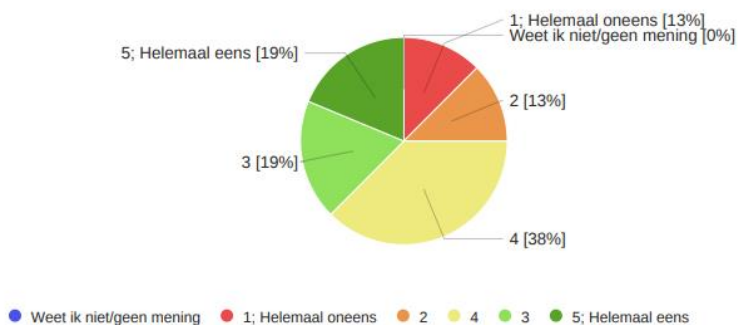
De meeste raadsleden in 's-Hertogenbosch die hebben deelgenomen aan de enquête hebben een goed beeld van de lokale doelen (69%; grafiek 1) en ook een redelijk beeld van de regionale doelen (38%; grafiek 2) die zijn vastgesteld voor energie en warmte. Ongeveer evenveel raadsleden (38%) hebben een goed beeld van de wijze waarop deze doelen op elkaar aansluiten (grafiek 3). Relatief weinig raadsleden (13%) geven aan dat de doelen niet goed op elkaar aansluiten. Een aantal raadsleden licht toe dat het verband tussen lokale en regionale doelen beter in beeld gebracht kan worden. Ook wordt benoemd dat de lokale ambities net zo belangrijk zijn om te realiseren als de regionale ambities. Er zou geen verschil moeten zitten in het nakomen van lokale of regionale afspraken.

3 - Stelling: ik weet welke lokale doelen voor energie en warmte wij als raad hebben vastgesteld

Grafiek 1 - stelling: ik weet welke lokale doelen voor energie en warmte wij als raad hebben vastgesteld

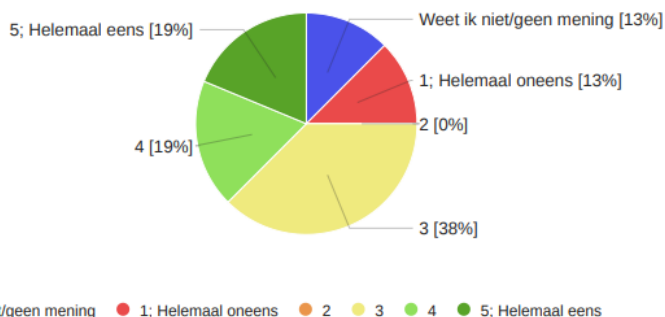
4 - Stelling: ik weet welke regionale doelen voor energie en warmte in onze RE(K)S zijn vastgesteld

Grafiek 2 - stelling: ik weet welke regionale doelen voor energie en warmte in onze RE(K)S zijn vastgesteld

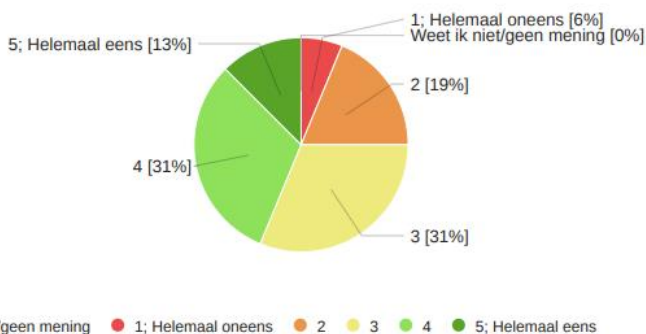
5 - Stelling: onze lokale doelen sluiten goed aan op de regionale doelen

Grafiek 3 - stelling: onze lokale doelen sluiten goed aan op de regionale doelen

Doelen zijn vaak niet in één visiestuk gevat, maar in meerdere. De raadsleden die hebben deelgenomen, verschillen van mening in de mate waarin zij goed weten hoe de doelen uit de verschillende visiestukken zich tot elkaar verhouden (grafiek 4). 44% van de raadsleden stelt dat zij (relatief) goed weten hoe de doelen uit de visies zich tot elkaar verhouden. Een kwart van de raadsleden (25%) stelt dat zij minder goed weten hoe de doelen zich tot elkaar verhouden.

7 - Stelling: ik weet hoe de doelen uit de verschillende visies over energie en warmte in mijn gemeente zich tot elkaar verhouden

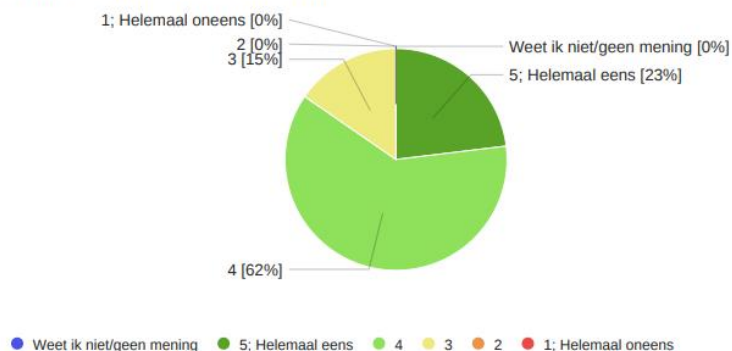
Grafiek 4 - stelling: ik weet hoe de doelen uit de verschillende visies over energie en warmte in mijn gemeente zich tot elkaar verhouden

Raadsleden benoemen bijvoorbeeld dat doelen en visies duidelijk zijn, maar dat de weg ernaartoe uitdagend is. Er zijn geen tussentijdse doelen gesteld, en de doelen beperken zich ook tot CO₂-uitstoot.

Respondenten zijn sterk eensgezind in hun beeld van de activiteiten die lokaal worden uitgevoerd om de doelen te realiseren. 85% van de respondenten heeft een goed beeld bij deze activiteiten (grafiek 5). Van de activiteiten die in de regio worden uitgevoerd hebben raadsleden nog weinig beeld. 54% van de raadsleden geeft aan niet/minder te weten van de activiteiten in de regio (grafiek 6). Ook van de planning van activiteiten heeft de gemeenteraad weinig beeld. 39% geeft aan niet of minder goed op de hoogte te zijn van de planning van activiteiten (grafiek 7).

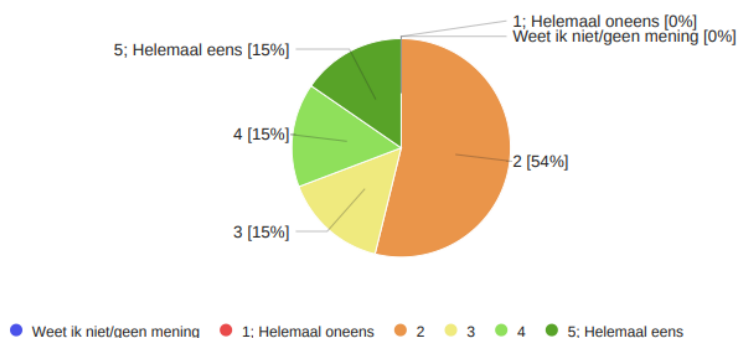

8 - Stelling: ik weet welke activiteiten mijn gemeente lokaal uitvoert om onze doelen te realiseren

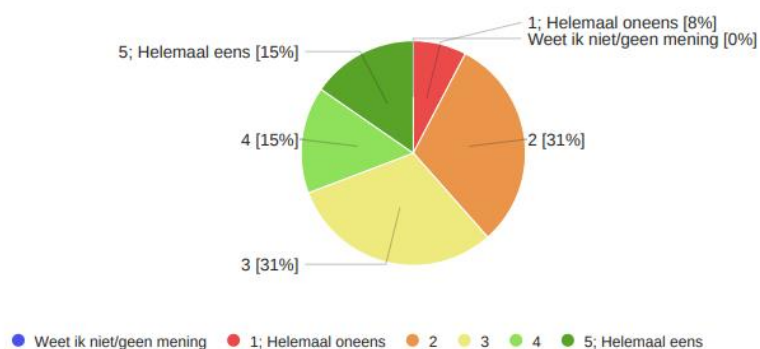
Grafiek 5 - stelling: ik weet welke activiteiten mijn gemeente lokaal uitvoert om onze doelen te realiseren

9 - Stelling: ik weet welke activiteiten in de regio worden uitgevoerd om de doelen te realiseren

Grafiek 6 - stelling: ik weet welke activiteiten in de regio worden uitgevoerd om de doelen te realiseren.

10 - Stelling: ik ben goed op de hoogte van de hoogte van de planning van de verschillende activiteiten

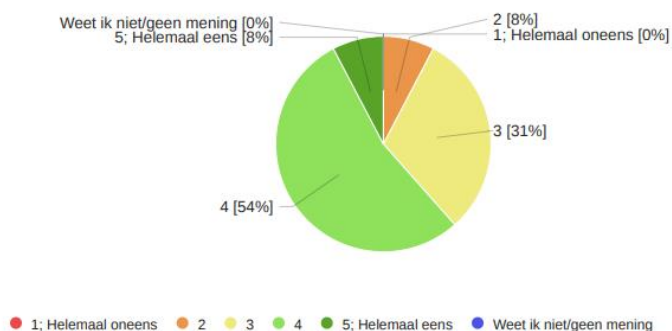
Grafiek 7 - stelling: ik ben goed op de hoogte van de hoogte van de planning van de verschillende activiteiten

De respondenten zijn positief over de vraag of er duidelijke inhoudelijke kaders zijn gesteld voor de uitvoering. Slechts 8% geeft aan dat er beperkt duidelijke kaders zijn gesteld, 31% is neutraal over de duidelijkheid. Terwijl 62% vindt dat de raad wel duidelijke inhoudelijke kaders heeft gesteld voor de uitvoering (grafiek 8).

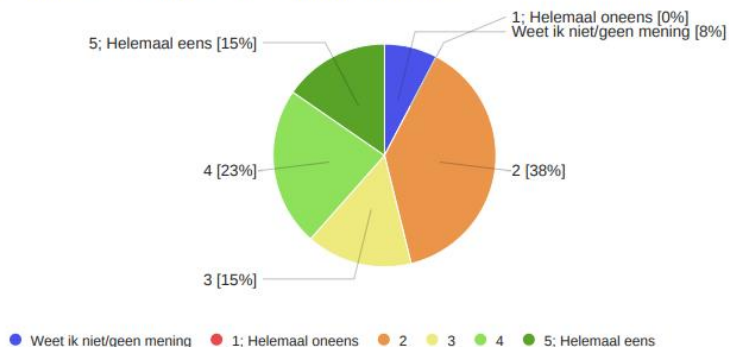
Respondenten zijn relatief een stuk negatiever over de duidelijkheid van de financiële kaders. Zowel 38% van de respondenten geeft aan dat de raad beperkt duidelijke kaders heeft meegegeven voor de financiën, als 38% die de financiële kaders duidelijk vindt. 15% is neutraal in zijn of haar mening (grafiek 9).

11 - Stelling: wij hebben als raad duidelijke inhoudelijke kaders gesteld voor de uitvoering van de energietransitie

Grafiek 8 - stelling: wij hebben als raad duidelijke inhoudelijke kaders gesteld voor de uitvoering van de energietransitie

12 - Stelling: wij hebben als raad duidelijke financiële kaders gesteld voor de uitvoering van de energietransitie

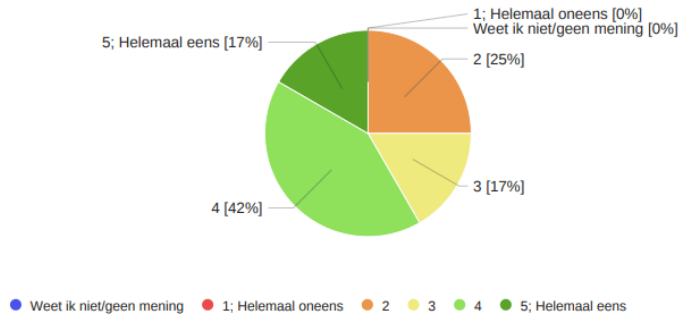

Grafiek 9 - stelling: wij hebben als raad duidelijke financiële kaders gesteld voor de uitvoering van de energietransitie

Meer dan de helft van de raadsleden die hebben deelgenomen (59%, grafiek 10) geeft aan dat er duidelijke afspraken zijn met het college over de informatievoorziening. Raadsleden hebben daarbij ook het beeld dat de afspraken die zijn gemaakt, worden nageleefd. 33% is het hier echter niet mee eens (grafiek 11).

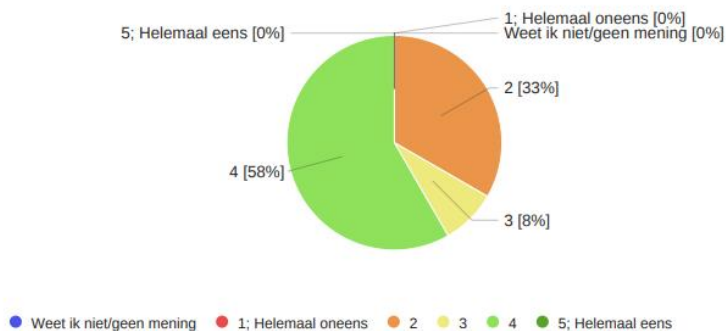

13 - Stelling: wij hebben als raad duidelijke afspraken gemaakt met het college over de informatievoorziening over de energietransitie

Grafiek 10 - stelling: wij hebben als raad duidelijke afspraken gemaakt met het college over de informatievoorziening over de energietransitie

14 - Stelling: de informatievoorziening over de energietransitie verloopt volgens afspraak

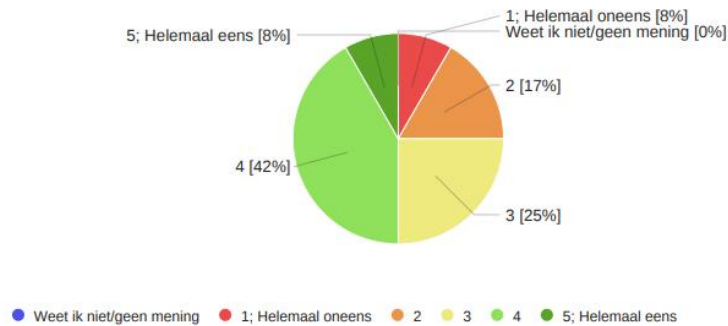

Grafiek 11 - stelling: de informatievoorziening over de energietransitie verloopt volgens afspraak

Eenzelfde beeld komt naar voren als het gaat om de afspraken over de betrokkenheid van de raad. 50% van de deelnemende raadsleden geeft aan dat er duidelijke afspraken zijn gemaakt met het college (grafiek 12). Een kwart geeft aan het er niet mee eens te zijn dat er duidelijke afspraken zijn over de betrokkenheid bij de uitvoering. 58% geeft aan dat de afspraken die zijn gemaakt worden nageleefd. 33% geeft hierbij aan neutraal te zijn over of de betrokkenheid verloopt volgens afspraak, slechts 8% is het er niet mee eens (grafiek 13).

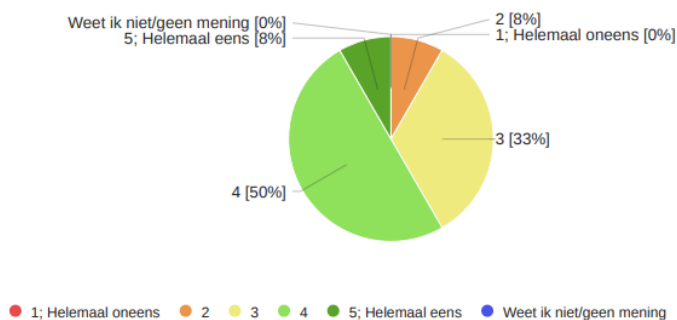

15 - Stelling: wij hebben als raad duidelijke afspraken gemaakt met het college over onze betrokkenheid (bijvoorbeeld met informatiesessies of werkgroepen) bij de uitvoering

Grafiek 12 - stelling: wij hebben als raad duidelijke afspraken gemaakt met het college over onze betrokkenheid (bijvoorbeeld met informatiesessies of werkgroepen) bij de uitvoering

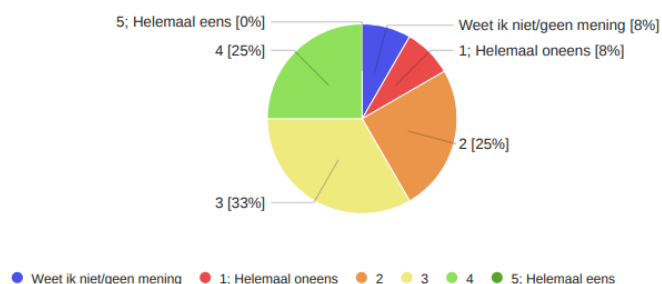
16 - Stelling: het betrekken van onze raad verloopt volgens afspraak

Grafiek 13 - stelling: het betrekken van onze raad verloopt volgens afspraak

Een kwart van de respondenten geeft aan goed te kunnen zien of de doelen behaald worden (grafiek 14). 33% staat hier neutraal tegenover en 33% geeft aan geen goed zicht te hebben. Ook geeft een groot deel van de raadsleden (42%) aan dat zij niet goed kunnen zien of de uitvoering plaatsvindt binnen de gestelde kaders (grafiek 15). Opnieuw staat 33% hier neutraal in.

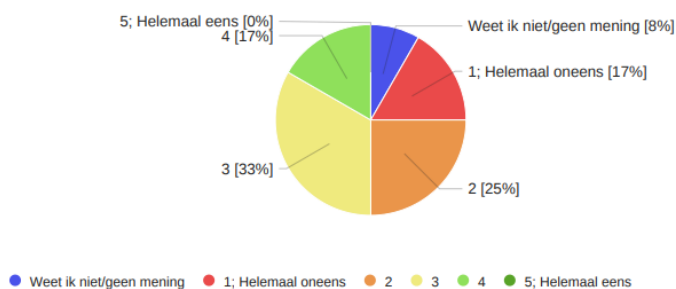
17 - Stelling: met de aangeleverde informatie kan ik goed zien of onze doelen gehaald (gaan) worden

Grafiek 14 - stelling: met de aangeleverde informatie kan ik goed zien of onze doelen gehaald (gaan) worden

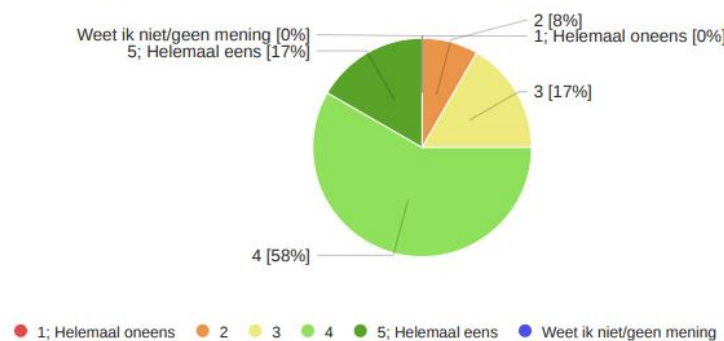
18 - Stelling: met de aangeleverde informatie kan ik goed zien of de uitvoering plaatsvindt binnen de gestelde inhoudelijke en financiële kaders

Grafiek 15 - stelling: met de aangeleverde informatie kan ik goed zien of de uitvoering plaatsvindt binnen de gestelde inhoudelijke en financiële kaders

Raadsleden die hebben deelgenomen aan de enquête weten zeer goed (65%) welke sturingsmogelijkheden zij hebben (grafiek 16), en deze worden ook benut door 64% (grafiek 17). Sturingsmogelijkheden die raadsleden vooral gebruiken zijn vragen, het agenderen van bespreknotities of het indienen van moties en amendementen. Het maken van afspraken over de kaders – op financieel, maar ook participatief vlak - en het controleren op de uitvoering van deze afspraken wordt hierbij genoemd.

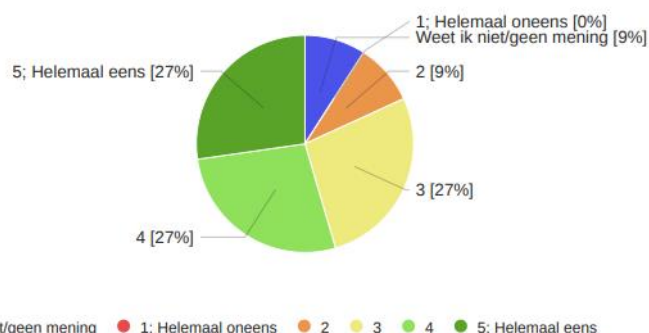
19 - Stelling: ik weet welke sturingsmogelijkheden ik heb als raadslid

Grafiek 16 - stelling: ik weet welke sturingsmogelijkheden ik heb als raadslid

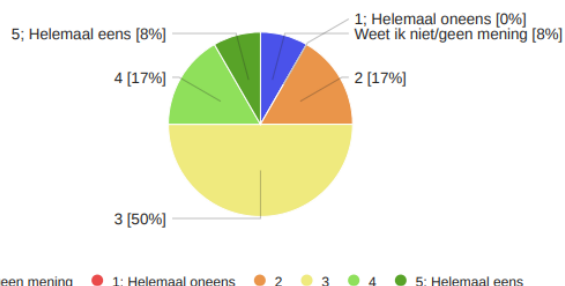
20 - Stelling: ik benut de sturingsmogelijkheden die ik als raadslid heb

Grafiek 17 - stelling: ik benut de sturingsmogelijkheden die ik als raadslid heb

Slechts een kwart van de raadsleden geeft aan dat zij goed kunnen sturen met de informatie en voorstellen die zij nu ontvangen van het college (grafiek 18). 50% staat hier neutraal in en 17% vindt dat zij niet goed kunnen sturen met de informatie die zij ontvangen.

22 - Stelling: met de informatie en voorstellen die ik van het college ontvang over energie en warmte kan ik goed sturen

Grafiek 18 - stelling: met de informatie en voorstellen die ik van het college ontvang over energie en warmte kan ik goed sturen

Raadsleden geven ten slotte aan dat zij de vooruitstrevendheid en de relatieve vaart die er in een aantal projecten wordt gehouden – ondanks eventuele weerstand – graag willen behouden. Voor sommige raadsleden mag het zelfs nog sneller. Ook waarderen zij het dat er concrete plannen worden uitgevoerd en de raad hier periodiek over geïnformeerd wordt. Dit is van belang voor de transparantie, het houden van overzicht en het draagvlak. De informatiesessies op locatie moeten ook behouden blijven.

De raadsleden zien graag dat de betrokkenheid van de samenleving vergroot wordt. Bij participatie is het gewenst om niet alleen te informeren, maar ook inhoudelijk deel te kunnen nemen aan de start van de projecten. Raadsleden geven aan dat meer participatie en meer duidelijkheid over de voortgang en resultaten kan leiden tot meer draagvlak bij alle betrokken partijen. Er is ook behoefte aan een beter overzicht van tussentijdse resultaten, eventueel met tussentijdse doelen, zodat de raad beter kan sturen op het behalen van de doelen. Daarnaast wordt meer inzicht in de voortgang van de buurgemeenten genoemd en het uitvoering geven aan het revolverend energiefonds als mogelijke verbeterpunten. Enkele weken later (juli 2023) is in het ambtelijk wederhoor aangegeven dat er geen gemeentelijk energiebesparingsfonds komt, omdat het Nationaal Warmtefonds leningen aanbiedt tegen lage en 0% rente voor

dezelfde doelen. Tijdens de raadsvergadering op 4 juli is dit ter sprake gekomen bij het bespreken van de motie Essentgelden energiefonds op de juiste plaats.

5.3. Toetsing aan het normenkader

Groen: aan de vastgestelde norm is geheel voldaan

Oranje: aan de vastgestelde norm is gedeeltelijk voldaan

Rood: aan de vastgestelde norm is niet voldaan

Norm

De informatievoorziening aan en betrokkenheid van de raad is conform de gemaakte afspraken.

De raad wordt geïnformeerd over de energietransitie op afgesproken momenten volgens de reguliere P&C-cyclus, de jaarlijkse duurzaamheidsverslagen, de jaarlijkse RES-monitor en raadsinformatiebrieven. Aanvullend worden er werkbezoeken en raadsbijeenkomsten georganiseerd om inhoudelijk dieper op onderwerpen in te gaan. Momenteel ontbreekt er een overzichtelijke monitor waar in één oogopslag te zien is, welke voortgang er gemaakt is in de verschillende projecten – zowel in de tijd als op financieel vlak – en aan welke projecten extra aandacht besteed moet worden. De informatie wordt versnipperd aangeleverd, in de jaarverslagen, de RES-monitor en raadsinformatiebrieven. Het is de vraag of raadsleden daarmee de doelrealisatie in 's-Hertogenbosch voldoende scherp hebben. De enquête laat een wisselend beeld zien. Door een aantal respondenten wordt aangegeven dat doelen en visies duidelijk zijn, maar dat de weg ernaartoe uitdagend is. Aan de andere kant vindt meer dan de helft van de respondenten dat de informatievoorziening conform afspraken wordt uitgevoerd. In de interviews is aangegeven dat er geen concreet gesprek gevoerd is tussen het college en de raad over de informatiebehoefte van de raad in de energietransitie. In combinatie met de versnipperde aanlevering van informatie maakt dat niet aan deze norm wordt voldaan.

Norm

De informatievoorziening aan de raad is zodanig dat de raad tijdig kan zien of de ambities en doelen gehaald gaan worden en bieden inzicht in eventuele bijsturingmogelijkheden.

De raad wordt op hoofdlijnen geïnformeerd over de realisatie van de doelen binnen de gestelde financiële kaders en de planning. Voor het doel van duurzame opwek van elektriciteit is de informatievoorziening zodanig dat inzichtelijk wordt of de doelen haalbaar zijn. Voor de doelen rondom energiebesparing en duurzame warmte is meer kwantitatieve informatievoorziening nog in ontwikkeling. Het is voor de raad nu nog niet mogelijk om tijdig te zien of deze doelen gehaald gaan worden. Dit beeld wordt bevestigd in de enquête. Slechts een kwart van de raadsleden, die hebben deelgenomen aan de enquête, geeft aan goed te kunnen zien of de doelen behaald worden en een groot deel vindt het onduidelijk of dit binnen de gestelde kaders gebeurt. Sturingsmogelijkheden zijn duidelijk en worden ingezet. De helft van de raadsleden geeft in de enquête echter aan dat zij neutraal staan tegenover het wel of niet sturen op de energietransitie-doelen op basis van de informatievoorziening. In combinatie met het wisselende beeld dat hierboven is geschetst over de afspraken over de informatievoorziening maakt dat aan de tweede norm niet wordt voldaan.

Bijlage 1 | Overzicht van geïnterviewde personen

College van burgemeester en wethouders

Mike van der Geld

Wethouder duurzame verstedelijking, financiën en cultuur

Ambtelijke organisatie

Afdelingshoofd Economie en Energie

Afdelingshoofd Financiën

Beleidsadviseur Energietransitie

Bestuursadviseur

Financieel adviseur

Strategisch beleidsmedewerker duurzaamheid

Bijlage 2 | Bronnenlijst

Amendement Aanspreken reserve energiebesparing warmtetransitie, aangenomen 7 december 2021
Amendement Energiefixer, aangenomen 9 november 2021
Arcadis Gebiedsgerelateerde carbon footprint, verslagjaar 2019
Begroting 2023, 8 november 2022
Beschikking aanvraag proeftuin met een aardgasvrije wijk, toegekend 12 november 2020
Bestuursakkoord 2022-2026
Bestuursovereenkomst Project Duurzame Polder, ondertekend 12 oktober 2021
Brief college inzake afhandeling moties raadsvergadering 13 juli 2021
Commissie Bedrijvigheid Voorstel werkgroep strategische agenda
Discussienotitie Tussenrapport Denkrichtingen en varianten Duurzame Polder
Duurzaamheidsakkoord – duurzaam wonen 's-Hertogenbosch 2018-2025, ondertekend 10 oktober 2018
Duurzaamheidsjaarverslag 2021, vastgesteld 12 mei 2022
Jaarverslag 2022
Memo rapportage realisatie lokale RES-opgave, definitieve versie 2 februari 2023
Motie Aanscherping Transitievisie Warmte 1.0, aangenomen 7 december 2021
Motie De lusten van Bossche windmolens lokaal verdelen, aangenomen 31 januari 2023
Motie Energiearmoede, aangenomen 31 mei 2021
Motie Energiearmoede voorkomen, aangenomen 9 november 2021
Motie Essentgelden energiefonds op de juiste plaats, verworpen 4 juli 2023
Motie Extra tussentijdse rapportage, aangenomen 18 mei 2021
Motie Maatregelen ter bescherming van vogels, aangenomen 18 mei 2021
Motie Stoken voor de mussen, aangenomen 18 mei 2021
Motie Uitvoeringsplan Transitievisie Warmte 2.0, aangenomen op 4 oktober 2020
Motie Wind te gast, aangenomen 7 juli 2020
Motie Zonnevelden, aangenomen 13 juli 2021
Nota Duurzaam 's-Hertogenbosch, vastgesteld 2 juli 2019
NRD Duurzame Polder, vastgesteld 15 juni 2022
Plan van Aanpak Duurzame Polder, vastgesteld 15 juni 2022
Raadsinformatiebrief Nieuwe samenwerkingsstrategie RES NOB, vastgesteld 9 mei 2023
Raadsinformatiebrief Update energiebesparende maatregelen
Raadsinformatiebrief Voortgang regionale en lokale RES-opgave, vastgesteld 12 mei 2022
Raadsinformatiebrief Voortgang Transitievisie Warmte
Raadsvoorstel Bouwstenen Transitievisie Warmte 2.0, vastgesteld 4 oktober 2022
Raadsvoorstel Duurzame Polder, vastgesteld 6 oktober 2020
Raadsvoorstel Ruimtelijke onderbouwing Zonneveld Graafsebaan Rosmalen
Raadsvoorstel Uitvoeringsmiddelen Klimaat- en Energiebeleid, vastgesteld 28 maart 2023
RES Noordoost-Brabant, vastgesteld 18 mei 2021
Subsidieaanvraag Proeftuin Aardgasvrije Wijken
Transitievisie Warmte, vastgesteld 7 december 2021
Visie Energielandschap, vastgesteld 7 juli 2020

Bijlage 3 | Reactie college van B&W

Rekenkamercommissie
t.a.v. de heer G.W. Goedmakers
Postbus 12345
5200 GZ 's-Hertogenbosch

Uw brief van	: -	Ref.	: R. van der Zee
Uw kenmerk	: -	Tel.	: -
Afdeling	: SO/EE	E-mail	: r.vanderzee@s-hertogenbosch.nl
Zaaknummer	: 15451371	Bijlage(n)	: -
Datum	: 2 oktober 2023		
Onderwerp	: <i>Reactie op rekenkameronderzoek De energietransitie in 's-Hertogenbosch (Breda, Oss en Tilburg)</i>		

Geachte heer Goedmakers,

Het college heeft de twee onderzoeksrapportages met veel interesse gelezen. De aanbevelingen in beide rapportages bieden een aantal leer- en verbeterpunten. In deze brief gaan wij kort in op elke aanbeveling.

Naast deze aanbevelingen trekt het onderzoek ook een aantal positieve conclusies over onze aanpak van de energietransitie. Zo bevestigt het onderzoek onze vooruitstrevendheid en vaart bij de opwek van duurzame energie met wind en zon, terwijl we tegelijkertijd zorgen voor transparantie, overzicht en draagvlak. Ook zijn wij blij dat onze (voor)trekkersrol in de regio bij het creëren van helderheid over de opwekdoelen na 2030 wordt herkend. Tot slot zien we de stevige samenwerking met onze woningcorporaties in de warmtetransitie niet alleen als een compliment voor onze gemeente, maar zeker ook voor Zayaz, BrabantWonen, JOOST en Mooiland.

Aanbevelingen uit de rapportage *De energietransitie in Breda, 's-Hertogenbosch, Oss en Tilburg*

1. *Geef het college de opdracht om voor de behandeling van de voorjaarsnota 2025 de hoofdlijnen van de diverse lokale en regionale beleidsnota's m.b.t. de energietransitie alsook de stand van zaken van de uitvoering in een overzichtelijke factsheet te verwerken.*

Deze aanbeveling nemen we graag over in de vorm van een Klimaatimpactanalyse waarin we alle sturingsinformatie rondom een CO₂-neutrale gemeente in 2045 en de energietransitie bundelen. We verkennen op dit moment de mogelijke vorm voor een dergelijke rapportage en komen hier in 2024 bij de raad op terug.

2. *Verzoek het college om in raadsinformatie en -besluiten voor zowel kaderstelling als controle een duidelijk onderscheid te maken tussen de drie onderdelen (opwek, besparing, warmte) van de energietransitie.*

Ons college hanteert deze indeling feitelijk al bij de begroting, het jaarverslag en andere documenten. Hierbij werken we voor wat betreft de energietransitie steeds vanuit de drie hoofdambities uit het Bestuursakkoord:

- Opwekken van duurzame energie (opwek)
- Stimuleren van energiebesparing (besparing)
- Extra stappen om van het gas af te gaan (warmte)

3. *Geef het college de opdracht om in 2024 met het oog op 2030 in beeld te brengen:*
 - *Hoe 'hard' de pijplijn is (en eventueel daarbuiten de te verwachten realisatie)*
 - *Hoe een eventuele restopgave met concrete plannen ingevuld is of gaat worden en welke tussentijdse mijlpalen daarvoor worden gevolgd*
 - *Wat nodig is om zowel pijplijn als restopgave te realiseren.*
 - *Bespreek op basis hiervan met het college of het te verwachten is dat de doelen in 2030 gerealiseerd gaan worden of dat bijsturing nodig is.*

Deze aanbeveling komt overeen met de opzet van de monitor van de RES noordoost Brabant (RES NOB). Hierin staat de voortgang van de realisatie van de opwekopgave en de pijplijnprojecten, e.e.a. op basis van landelijke normen van het Nationaal Programma RES (NP-RES).

4. *Vraag het college om in 2024 een richtinggevende visie op energietransformatie voor 2030-2050 voor te bereiden en bespreek deze.*

Terecht legt u in uw onderzoek de nadruk op de rol van regionale samenwerking in deze richtinggevende visie. Ons advies is dan ook om de uitkomsten van twee processen af te wachten, alvorens een richtinggevende visie op te stellen.

- In de eerste plaats de uitkomsten van de bestuurlijke werkgroep Nieuwe Samenwerkingsstrategie van de RES NOB (zie hieronder bij aanbeveling 6.) en het advies van de Stuurgroep RES NOB hierover. Deze werkgroep onderzoekt de voortzetting en mogelijke verbreding van de regionale samenwerking binnen de energietransitie na 2030 op alle drie de gebieden: opwek, besparing en warmte.
- In de tweede plaats de uitkomst van het overleg tussen het Rijk en de NP-RES over een opwekopgave voor de RES-regio's na 2030.

Beide processen zijn waarschijnlijk in 2025 afgerond. Op basis hiervan kan – zoals het rapport aangeeft – aan de start van een nieuwe bestuursperiode een richtinggevende visie voor 2030-2050 worden ontwikkeld.

Aanbevelingen uit de rapportage *De energietransitie in 's-Hertogenbosch*

1. *Geef inzicht in de stappen die (aanvullend) gezet moeten worden om de doelen voor energiebesparing en warmtetransitie te halen en deze uiterlijk in 2024 aan de raad voor te leggen.*

Wij verwachten dat de in de Transitievisie Warmte 2.0 geschetste besparings- en warmtenetaanpak de gemeenteraad een goed inzicht geeft in de aanvullende stappen om de doelen voor energiebesparing en warmtetransitie te halen.

2. *Formuleer concrete doelen over een aanvullende bijdrage in de RES-regio en leg deze uiterlijk voor de behandeling van de Voorjaarsnota 2025 ter besluitvorming aan de raad voor.*

Afhankelijk van het aantal en het vermogen van de windmolens die uiteindelijk in het Bossche deel van de Duurzame Polder worden geplaatst, kan het inderdaad zo zijn dat wij meer duurzame elektriciteit opwekken dan ons aandeel in de RES-opgave. Of er sprake is van extra opwek en wat de omvang hiervan is, is op dit moment echter niet te bepalen. Dit komt omdat onze gemeente in het Bestuursakkoord kiest voor duidelijkheid (16 windmolens in de Duurzame Polder, en 50 hectare zonnevelden daarbuiten) in plaats van een rekenkundige doelstelling.

Tot slot is het van belang om op te merken dat een eventuele extra duurzame opwek met wind en zon geen aanvullende bijdrage aan de RES-regio is. Een eventuele extra opwek realiseren we vanuit onze ambitie om een concrete bijdrage te leveren aan de overgang van fossiele energie naar hernieuwbare energie (zie ook het Bestuursakkoord).

3. *Verzoek het college om uiterlijk in 2024 een voorstel over de informatievoorziening over financiën per project en het detailniveau van planning per project aan de raad voor te leggen.*

We nemen dit mee in de opzet van de hiervoor genoemde Klimaatimpactanalyse.

4. *Verzoek het college om uiterlijk in 2024 met de raad afspraken te maken over de implementatie van en sturingsmogelijkheden met de nieuwe CO2-monitoringssystematiek.*

De CO2-effectmeting is nagenoeg gereed en zal voor eind van dit jaar naar de raad worden verzonden.

Het is onze ambitie om de effectmeter onderdeel te laten zijn van de te ontwikkelen Klimaatimpactanalyse.

5. *Beheers het risico van het windproject Duurzame Polder en verzoek het college om nog voor de behandeling van de Voorjaarsnota 2025 met Oss in gesprek te gaan over de verschillende uitgangspunten over de afstandsnorm in de Duurzame Polder.*

Het grote aandeel van de Duurzame Polder in onze opwekopgave brengt inderdaad een zeker risico met zich mee: als het niet lukt, dan kunnen wij onze opwekopgave niet realiseren. In deze fase van het project is de netcongestie *het* belangrijkste risico voor het windproject Duurzame Polder. Meer in het bijzonder: de tijdige realisatie van een 380 kV-station in Wijchen door TenneT. Hierover zijn wij zowel ambtelijk als bestuurlijk regelmatig in gesprek met de gemeente Oss, de provincies Brabant en Gelderland en de netbeheerders Enexis en TenneT. Positief punt hierbij is dat oplossing van dit knelpunt hoge prioriteit heeft, omdat het recent is opgenomen in het provinciaal Meerjarenprogramma Infrastructuur Energie en Klimaat (pMIEK) en de investeringsagenda's van Enexis en TenneT.

Het in het rapport benoemde risico van de verschillende afstandsnormen van 's-Hertogenbosch (1 km) en Oss (2 km) zien wij niet. Deze door beide gemeenteraden vastgestelde afstandsnormen gelden immers uitsluitend voor het eigen grondgebied. De afstandsnormen van de ene gemeente hebben daarmee geen invloed op de plaatsing van windmolens in de andere gemeente. Dit is ook in lijn met de binnen de RES NOB gemaakte afspraken: iedere gemeente is verantwoordelijk voor haar eigen RES-opgave en kan hiervoor eigen regels opstellen.

6. *Verzoek het college om meer prioriteit te geven aan de doelen en samenwerking voor de opwek van duurzame elektriciteit voor de periode na 2030 en het oplossen van de netcongestie die daarmee samenhangt. Zet in verband hiermee in op voortzetting van de RES-samenwerking ook na 2030.*

In het Bestuursakkoord staat dat wij in gesprek gaan met de andere regiogemeenten om de samenwerking in onze RES te versterken. Mede om die reden is wethouder Van der Geld sinds begin dit jaar trekker van de bestuurlijke werkgroep Nieuwe Samenwerkingsstrategie van de RES NOB. Deze werkgroep

onderzoekt de voortzetting en mogelijke verbreding van de regionale samenwerking binnen de energietransitie na 2030.

Wij zouden het fijn vinden als u deze brief als bijlage in het definitieve rapport wilt opnemen, zodat ook de gemeenteraad van onze reactie kennis kan nemen.

Tot slot bedanken wij de rekenkamercommissie voor het onderzoek en constateren – op basis van de conclusies en aanbevelingen – dat wij op de goede weg zijn. We zullen het verdere traject met de gemeenteraad nauwgezet volgen.

Hoogachtend,
namens het College,

De gemeentesecretaris,

drs. B. van der Ploeg

De burgemeester,

drs. J.M.L.N. Mikkers

Bijlage 4 | Nawoord Rekenkamer

Reactie op collegebrief d.d. 2 oktober 2023

's-Hertogenbosch, 25 oktober 2023

De rekenkamer heeft met belangstelling kennisgenomen van de reactie van het college op het rapport 'De Energietransitie in 's-Hertogenbosch (en Tilburg, Oss, Breda)'.

Het college geeft aan een aantal aanbevelingen over te nemen en meldt dat het met andere aanbevelingen bezig is of deze al in uitvoering heeft genomen. Dit doet ons deugd, maar de collegebrief geeft ons niettemin aanleiding tot een nadere reactie.

In de eerste plaats zijn de acties die het college beschrijft op onderdelen weinig concreet en/of worden in de tijd vooruitgeschoven. Dit geldt bijvoorbeeld voor de Klimaatimpactanalyse waarbij niet duidelijk is welke aanvullende stappen nog moeten worden gezet. Ook wacht het college andere ontwikkelingen af, zoals de Transitievisie Warmte 2.0, de voortzetting RES-samenwerking en de visie energietransformatie na 2023.

In de tweede plaats gaat het college niet concreet in op enkele aanbevelingen, met name als het gaat om de doelen van de Duurzame Polder. Hierbij onderschrijft het college wel dat hier sprake is van 'een zeker risico (...) als het niet lukt kunnen wij onze opwekplanning niet realiseren'. Het college gaat echter niet in op onze aanbeveling om dit risico te beheersen en de verwachtingen - ook bij de partners - te managen.

Ons derde punt gaat over de informatievoorziening aan de raad, te weten: het overzicht en inzicht in (tussen)resultaten, de stand van zaken uitvoering, de factsheet beleidsdoelen en de CO₂-monitoring. Het college zegt dit op te pakken en hier 'bij de raad op terug te komen'. De CO₂-monitor 'is nagenoeg gereed' en gaat nog dit jaar naar de raad. Het verbaast ons dat hierin nog niet is voorzien. Wij benadrukken dat het voor grote dossiers zoals de energietransitie van cruciaal belang is de monitoring van het (al dan niet) behalen van de gestelde doelen en de gewenste informatievoorziening voor de gemeenteraad bij de start van zo'n dossier samen met de raad te regelen.

Wij stellen binnenkort een raadsvoorstel op, waarin wij de gegeven aanbevelingen omzetten in ontwerpbesluiten voor uw raad.

Rekenkamer 's-Hertogenbosch

TwynstraGudde adviseert overheid en bedrijfsleven op veel van de grote en urgente thema's van deze tijd. Denk aan veiligheid, diversiteit, digitalisering, mobiliteit, duurzaamheid, energie, financiën en gezondheid. We bieden onze opdrachtgevers unieke, werkbare oplossingen en brengen complexe projecten en programma's tot een goed einde. Iets creëren van blijvende waarde, daar gaan we voor. Daardoor hebben we een directe impact op (toekomstige) maatschappelijke en economische ontwikkelingen. En dus een grote impact op morgen.